

ÉRTEKEZÉSEK

**A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉBŐL**

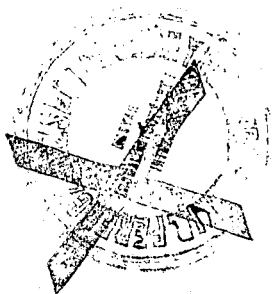
13.

DUGONICS ANDRÁS ÉS A BAROKK REGÉNY

IRTA:

KRATOCHFILL BARÓTI DEZSŐ

D 382

Szeged, 1934

Magyar Irodalomtörténeti Intézet

A M. kir. Ferencz József Tudományegyetem Bölcsészeti,
Nyelv- és Történettudományi karához benyújtott

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

Bíráló : Dr. Sik Sándor egy. ny. r. tanár.
Társbíráló : Dr. Zolnai Béla egy. ny. r. tanár.

FERENCZ JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
Nyelv- és Történettudományi Karának Könyvtára

elt. napló: V. a Lsz. 1914

_____ csoport: _____ szám.

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000509594

Bevezetés

Dugonics és kortársai. Csokonai: a közönség véleményének kifejezője. Kazinczynak nem tetszik. Ellentmondó vonások írói arcképén. Irodalomtörténetírásunkban is megvan ez. Ennek áthidalása. Új szempontok: barokk és preromantika.

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY egyik versében leírja, hogy a magyar Helikon virágos tövében járt s ott egy érdekes kőoszlopot látott. Majd így folytatja:

Sok hejen a kövön ARPÁD, TOKSON, ZOLTÁN
Triumfált az idő elmulandó voltán.

Sok dücső ŐSEINK nevei a fényben
Kezdetek ragyogni a nagy Építményben.

Ezek között látszott a' NAGY TISZTELETÜ

DUGONICSNAK metszve néhány arany-betű. ¹

Ez a néhány sor szépen megmutatja a kor irodalom-szemléletét. A felvilágosodás hatására az írók nálunk is a közvélemény legmagasabb fórumának tekintik, neve a legmagasabb helyen, fejedelmek nevei közt ragyoghat. Alkotása, mint sötétséget a fény, legyőzi az idő elmulandó voltát. Sötétségen keresztülhatoló fény, a felvilágosodásnak ez a kedvelt szimbóluma itt egyuttal hódolat a »nagy« Dugonicsnak. Hódolat az emlékkő emlegetése is, az angol parkok szentimentális tisztásain ekkor Európa szerte így szokás tisztelni a toll embereit. ² Cso-

¹ Csokonai: Dugonics oszlopa. (Gulyás—Harsányi kiad. I. 117, 246.) 1795-ben írta első ízben a Diétai Magyar Muzsában jelent meg (117. és köv. lap). A Szerecsenek II. kötete előtt is megjelent, ez bővített, a Tudakosságról és a Szerecsenekről szóló részt M. S. (Mérei Sándor) írta.

² V.ö. Thienemann: Irodalomtörténeti alapfogalmak. 158—161. Egykorú magyar preromantikus parkot ír le Vitkovics Mihály Acsa c. kis rajzában. (Összes művei 3. k.) A br. Prónay acsai kastélyában Youngnak emeltek oszlopot.

konai verse ezt a világot ébreszti fel bennünk. Mintha nem a költő szólna költőtársának, a bókvers sorai mögött inkább a lelkes olvasók ezreit érezzük, az előkelő bécsi septemvirt, aki majd elsőnek nevezi Etelkának leányát, szerzeteseket, akik a Bibliához hasonlítják stílusát, császári tiszteket vagy vidéki nemes kisasszonyt... bárkit az egykorú magyar közönségből.³

Az általános lelkesedéssel szemben, egy-két barátját leszámítva, csaknem egyedül áll Kazinczy Ferenc véleménye.⁴ Ő, mint ismeretes, »legíztelebbs galanteriát, legalacsonyabb popularitást és gyermeki affektációt« talál Dugonics írásaiban. A metszeteket gyűjtő, szilluettek kivágó »asszonyos« poéta, kinél a költészet is elsősorban a nyelv finomra cizellálását, elvont ideáloknak csinos formába való ötvözését jelentette, természetesen távolról sem értette meg Dugonics sokszor nagyon is konkrét, a nemesi házak férfiszobáinak szókincsét bemutató stílusát.

Irodalomtörténetírásunk, ha nem is erősen kiélezve, de kezdetétől mutatja Dugonics megítélésének ezt a kettősségét, melyet Csokonai és Kazinczy véleményén keresztül az előbb felismerünk. Kazinczy elmarasztaló ítéletéhez már Toldi Ferenc, aki a magyaros iskolához kapcsolja, odatette, hogy regényeinek jellemeiből hiányzik a lélektani valóság, ezenkívül történeti érzék szempontjából is kifogásolhatók. Nagy érdeme viszont a közönség ébresztése és határozott nemzeti szel-

---

³ A hozzáírott lelkes versek, levelek egy részét Dugonics feljegyzéseiből közli: ifj. Szinnyi József. Dugonics András feljegyzései. Bp. 1883. (Lásd még Prónai Antal: Dugonics András életrajza, Szeged. 1903. Különösen az Etelkáról írt részt.)

⁴ Ráday Gedeonhoz írott levele. (Váczy I./191.)

leme.⁵ Természetesen Beöthy Zsolt is a nemzeti szellem erősítésében látja Dugonics jelentőségét, ezen túl csak hibákat vesz észre. Különösen a szerkezet csúrt-csavarságát és egyenetlenségét rosszalja.⁶ Császár Elemér viszont a sok diszszonáns vonás mellé cselekményeinek egyszerűségét és valószínűségét emeli ki.⁷ Hogy népiessége izléstelen, abban valamennyi ismertetője megegyezik. Amióta pedig néhány forrására is reámutattak,⁸ eredetiségét is kétségbevonják s így nem csodálkozhatunk azon, hogy irodalomtörténeti kutatásaink nagyapparátusú rendszerezője, Pintér Jenő még ma is csak »sok tekintetben ellentmondó vonások keverékét« láthatja a tizennyolcadik század körülrajongott írójának munkájában.⁹

Az irodalomtudomány mai szemszögéből nézve azonban az eddigi megállapítások kritikát követelnek, elsősorban azért, mert szerzőik a történeti szempontot elhanyagolva, ép úgy mint Kazinczy, saját ízlésükön keresztül akartak közeledni hozzá. Innen a nagy ellentét a kortársak zöme és a lényegesen más ízlésű utókor között. Hogy ezt áthidalhassuk, a következőkben megkíséreljük Dugonics alakját korába beállítani, azaz nem a ma regényt olvasó magunkat, hanem a XVIII. század eszme- és ízlésáramlatait keresni munkáiban. Nem indulunk el egészen járatlan úton. Szerb Antal a magyar preromantikáról írott munkájában már kijelöli szel-

⁵ A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelenkorig. Pest. 1868. 107—108. l.

⁶ A magyar nemzeti irodalom története. Bp. 1919. 106—107.

⁷ A magyar regény története. Bp. 1922. II. fej.

⁸ Szindarabjainak forrásait Heinrich Gusztáv és Bayer József mutatták be. Regényeinek forrásaira később térünk vissza. V.ö. Pintér Jenő magyar irodalomtörténete. Bp. 1931. IV. köt.

⁹ Pintér Jenő i. m.

lemtörténeti helyét¹⁰ s azzal, hogy minden tettét a preromantikához kapcsolja, a »népies« író nemcsak európai távlatot kap, nem csak az egykorú, nyugodtan mondhatjuk, akkor legmodernebb törekvések magyar képviselőjének ismerhető fel, hanem ellentmondó vonásai is egy egységes, könnyen megérthető arcképpé símulnak. Szekfű Gyula,¹¹ mikor a barokk formában megjelenő rendi nacionalizmus képviselőjének tartja Dugonicsot, látszólag ellentétbe kerül Szerb Antal megállapításával, de ez az ellentét most már könnyen áthidalható s a két új szempont (barokk és preromantika) együttes alkalmazása még közelebb vihet a teljes megértéshez. Ezekután Etelka szerzőjének sokat emlegetett anachronizmusai, szélsőséges nacionalizmusa, népiessége, szentimentalizmusa, sőt eredetiségének kérdése is új megvilágítást kaphat, s a barokk ismerete után nem riadhatunk vissza csürtcsavart szerkezetének vizsgálatától sem.

Barokk és preromantika: talán itt találhatjuk meg Dugonics munkáinak szellemtörténeti kulcsát. E sorok írója ennek keresésére indul, azaz elsősorban Dugonics András epikai munkáinak és a kor szellemi áramlatainak viszonya, továbbá az erre a viszonyra jellemző forma érdekli.¹²

¹⁰ A magyar preromantika. Bp. 1929. 59. és köv. l.

¹¹ Hóman—Szekfű: Magyar történet VI. köt. Bp. é. n. Szekfű Gyulának a magyar barokkra és a rendi nacionalizmusra vonatkozó alapvető kutatásait mindvégig sokszor felhasználom.

¹² Szerb Antal és Szekfű Gyula előbb idézett munkái természetüknél fogva csak röviden érintik Dugonics munkásságát.

Izlésének kialakulása

Irodalomgeográfiai szempontok Dugonics megítélésénél. Dunántúl és Szeged. Szeged városképe: barokk városkép. A szegedi írók barokk hagyománya. A piarista nevelés és a felvilágosodás. Gyöngyösi. Dugonics fiatalkori versei. A latin nyelv csábítása. Magyar versei. Népköltési gyűjtemény. *Té, tény ékességéről* írott eklogája: kis barokk eposz.

Ha valaki egyszer összegyűjtené, egész kis könyvtárat szerezhetne be magának csak azokból a munkákból, melyek Dugonics szegediességgével foglalkoznak.¹³ Viszont Farkas Gyula, aki irodalomgeográfiai szempontból is megvizsgálja a tizennyolcadik század irodalmi életét, több helyen a nyugati, dunántúli magyarsághoz kapcsolja.¹⁴ A derék szegedi író valóban beletalál a nemzeti hagyományokat ápoló, barokk ízlésű lelkes hazafi-társaságba, még akkor is ide sorozhatnánk, ha elfelejtenénk, hogy életének jelentékeny állomásai (Privigye, Nyitra, Nagyszombat, Vác), természetesen inkább a nyugati (katolikus), mint a keleti (protestáns) magyarság kultúráját adták néki. Az sem lehet véletlen, hogy akik rajongtak érte, azok is jórészt dunántúliak.¹⁵ A nemrég említett ellentétes megítélést (Csokonai—Kazinczy) a Dunántúl és a Tiszavidék egymással sokban ellentétes ízlésének kifejeződésésképp is tekinthetjük. Kétségtelen azonban, hogy Dugonics egyéniségének, sőt irodalmi érdeklődésének kialakulásában az évszázados török elnyomás után

¹³ V. ö. Dugonics Album. Szeged. 1876. Bartha: Szeged Dugonics munkáiban. Balanyi: Dugonics emlékezete. Lugosi: Dugonics szegedi monografiája, stb.

¹⁴ Magyar romantika. Bp. 1930.

¹⁵ V. ö. Szinnyi: i. m. Prónai: i. m. Farkas: i. m.

ekkor újra fellendülni kezdő tiszai városnak, Szegednek is jelentős része van.

De mindazt, amit Szegeden kapott, a Dunántúl is megkaphatta volna. Szeged városképét e korban inkább a nyugati, mint a keleti magyarságra jellemző s a protestáns Alföldön különben elég gyéren elterjedt barokk szellem határozza meg. Ebben a stílusban alakítják át a régi plébánia-templomot, belső berendezésében ezt a formát nyeri a ferencesek gotikus Havi-Boldogasszony-temploma, így épül több kisebb kápolna s később, az árvízkor elpusztult magánház.¹⁶ Ugyanez a szellem a város életének más megnyilvánulásaira is reányomja bélyegét. A különböző nemzetiségű (magyar, német, dalmata), de egyvallású polgárokat az erők harmoniájára törekvő barokk gondolat tartja össze. Ez a gondolat még nem ismeri a következő század nacionalista elkülönödését s így lehetővé teszi, hogy a város többnyelvű lakói közelebb jussanak egymáshoz. A harmoniát, melyek eredménye végül a németek és dalmaták megmagyarosodása lett, különösen a latinnyelvű piarista gimnázium szolgálja, a barokk gondolat is innen szóródik szét, nemcsak Szegeden, hanem az egész Délvidéken.¹⁷ Különösen az impozáns iskolajátékok által, melyek céljaira a város külön színpadot is emelt.¹⁸

Az iskoladrámák alkalmi, legtöbbször diletáns szerzői mellett természetesen a szegedi rendházban is találunk egy-két, a kor irodalmi viszonyaihoz mérve jelentékenyebb, (latin) költőt. Így, hogy csak a legjobbakat említsük, Szegeden tanít Koricsányi Márk, akinek Ovidiust és Martialist követő verseiről Horányi igen elismerően emlékezik meg, többek között a »sponte fluens« jelzővel

¹⁶ V. ö. Reizner: Szeged története és különösen Szekfü i. m.

¹⁷ V. ö. Papp János: A piaristák Szegeden. Szeged, 1886.

¹⁸ V. ö. Lugosi Döme idevonakozó munkái.

emeli ki a sok verscsináló közül.¹⁹ Itt él a *Szegedis* c. eposz írója, Fiala Jakab is, elsőnek ő ébreszgeti a város múltját.²⁰ Eposzának vergiliusi stílusába olvasztva nála már az Isten kardja és a Csodaszarvas is megjelennek, cikornyás allegóriái mögött pedig a »magyarok elei«, a szkythák. Mindketten a Dunántúl is élhettek volna. A kor latinnyelvű barokk irodalmának hatását mutatják s a magyar írók közül természetesen Gyöngyösit becsülik mindenek felett.

A módos, városi tisztségeket is többször viselt »civis dalmata« fia, a fiatal Dugonics András, attól kezdve, hogy 1750-ben a gimnázium 'minor parvistái közé beiratkozik, elsősorban ezzel az irodalmi ízléssel találkozik, mely döntő befolyással van rá.²¹

Iskolázása azonban már abba a korba esik, amikor a felvilágosodás első hullámverései is eljutottak hozzánk. Ismeretes, hogy az új eszmeáramlat magyarországi ága ép a piarista iskolákon keresztül vezet. Filozófiai nevelésük a kezdődő racionalizmusnak az egyházzal még nem ellentétes tanait a régi skolasztikus filozófiával egyeztetni ösztözi, 1754-ben kiadott tanítási tervük, az u.n. Cörver methodus a természettudományok, továbbá a hazai nyelv, a hazai történet tanítására is nagy súlyt helyez.²² Dugonics már ebben, a barokk világérzést kétségtelenül bizonyos fokig elvilágiasító szellemben nőtt fel, és amint ezt iskolai előadásaihoz készült jegyzetei mutatják, Newton, Descartes, Leibniz ismerője. A racionalizmus egyházellenes irányától azonban mindvégig távolmarad, a hazai tár-

¹⁹ *Scriptores Piarum Scholarum...* Budae. 1809. Pars. II. p. 45.

²⁰ V. ö. Jákó Károly: *Fejezetek a magyarországi XVIII. századi latin epikából.* Bp. 1915.

²¹ V. ö. Prónai i. m.

²² Szekfü: i. m.

sadalmi és politikai viszonyokat sem kritizálja. Az új eszmék, melyeket megismer, csak apró, részlet-dolgokban különböztetik meg a század elejének barokk íróitól s a barokktól, mint kifejezési formától élete végéig nem távolodik végleg el.

Fiatalkorának kedves olvasmányai nem is az új filozófusok, hanem az írók, még pedig a régi írók. Szinte kizárólag csak latinul olvas.²³

És mint a tizennyolcadik század első két harmadában csaknem mindenki, a fiatal Dugonics is, mikor írói ambíciói felélednek, a klasszikus nyelven, a második anyanyelven keresztül keresi önmagát. Így írja naplószerű elmélkedéseit (*Soliloquia*),²⁴ majd első verseit, melyek természetesen semmi eredetiséget nem mutatnak. Amit olvasmányából megjegyez, azt kapcsolja össze kötött sorokba, ha feljebbvalóinak, barátainak üdvözlésére kerül a sor. Az egykorú barokk lírától készen kapott stílus-fordulatokkal, észszerű allegóriákkal és mesterkéltséggel, csak könyvélményektől inspirált elgondolással van tele valamennyi. A szereplők: gáláns pásztorok és a mögöttük levő sablonos, mindig egyforma táj Faludinál már előtte magyarul is megjelentek. Mint jóval tehetségesebb elődje, Dugonics is legtöbbször ünnepi alkalomra szerkeszti meg a tudós jellegű latin írást, melyet nyugodtan a heroikus erények kultuszát szolgáló bókversek közé számíthatunk. Magyarországi megjelenései az egyházi vagy világi fejedelmet dicsérő barokk udvari lírának, de mivel nálunk az udvari életforma hiányzik, főnemesi, nemesi vagy papi környezetbe tevődik át dicséret. Gyöngyösi már az előző században magyarul írt így, tizennyolcadik század folyamán pedig sokan, elég ha az u.n. deákos költőkre utalunk.

Dugonicsnak a piarista iskolák pártfogójához,

²³ Prónai: i. m.

²⁴ Prónai i. m. V. ö. Nemz. Múz. Fol. Hung. 10.

Károlyi Antal grófhoz (*Alexis*), Metter nagykárolyi házfőnökhöz (*Ecloga Jolas*) és Gusztinyi püspökhöz (*Ode*) írt versei ép ezért csak a kezdő író ízlésének megismerése végett érdekeltek bennünket.²⁵

De úgy látszik, hogy a magyar nyelvű irodalom is kezdettől fogva vonzza. Gyöngyösit még gimnazista korában ismeri meg. Tapolcsányi Gergely piarista atya, később a rend provinciálisa egy alkalommal Gyöngyösi munkáit ajándékozza fiatal tanítványának,²⁶ aki már első magyar verseiben az ő édesen folyó, kicifrázott stílusát akarja követni és követi is, bár néha nyersen, akadozva. Ugyanezt az ízlést tükrözi vissza az a Nemzeti Múzeumban lévő kéziratos füzet, melyre később idegen kéz *Dugonics András fiatalkori versei Nagykarolyban és Nyitrán, 1760—63.* címet írta fel.²⁷ Ez tévesztette meg a filologusnak különben is igen felületes Endrődi Sándort, aki az eredeti versekre gondolt s örömmel fedezi fel bennük a Dugonicsra jellemzőnek vélt »népies zamatot«.²⁸ Dugonics életrajzának alapos megírója, Prónai Antal²⁹ már észreveszi, hogy itt nem eredeti munkákról, hanem gyűjtésről, (ez különben a gyűjtemény végére tett megjegyzésből is kitűnik), még pedig szerinte népi versek gyűjtéséről van szó: »a nép szíve sugallta legnagyobb részöket s épen e kiválóságukkal nyerték meg az ifjú Dugonics tetszését.« Hogy tetszését megnyerték, az bizonyos, különben nem olvasotta volna be egyikét-másikat később regényeibe, de »népies zamatukat« mi nem érezzük. Csak úgy

²⁵ Prónai i. m.

²⁶ V. ö. Gyöngyösi költeményes maradványai. Előintés.

²⁷ Nemzeti Múzeum. Fol. Hung. 10.

²⁸ Dugonics András. Abafi Nemzeti Könyvtárában a XVIII. köt. (Bátori Mária) végén.

²⁹ I. m.

népiesek ezek a versek, mint a *Vásárhelyi daloskönyv* vagy a *Szíveket újító bokréta* latinos műveltséget fitogtató darabjai, sőt leírásuk célja is ezekével lehet rokon. A verseket szerető diák lemásolt minden ilyesmit, ha kezeügyébe került, de a szerző nevével, még ha tudta is, természetesen nem törődött vele. Így nem meglepő, ha közismert latin egyházi ének, sőt néha ezeknek dalmata szövege is, Balassi-utánpótlások, Faludi verse, Horatius-fordítás tölti be a kis füzetet, melyet a »magyaros« író hol latinul, hol németül széljegyzetez. Ha nem is tudunk minden itt előforduló szöveget szerző nevéhez kapcsolni, megállapíthatjuk, hogy a gyűjtemény Dugonicsnak a latin versein keresztül megismert ízlésének, a humanista-barokk ízlésnek dokumentuma. A füzetben lévő az a néhány ének, melyről biztosan tudjuk, hogy Dugonics munkája, semmiben sem különbözik a többitől. Itt van az előbb említett *Ecloga Jolas*, továbbá *Valaki megérted a világ zsenéjét* c. egyházi éneke. Ez utóbbi tulajdonképpen igen szabad fordítás, melyet primitíva után édesanyja lelkiüdvéért énekeltek el, amint ezt egy másik kéziratból megtudjuk. (Eredetije a *Qui humanae legis vitae folium...* kezdetű latin ének.) A szépen gördülő sorok közt már néhány rokoko-hangulatú kép is van:

Hányan mint violák szépen zsendültek
Szép illatu rózsák kertbe ki keltek
Akkik ő magoknak
Vig tavaszt ajánltak
Hogy maid fénylenek.

A fordítás magyarnyelvű verseihez vezet el. Ezekben azt folytatja, amit latinul már előbb is csinált. Lényeges ízlésváltozásról szó sincs, de mégis van valami különbség latin és magyar versei között. A hazai nyelven mindég szubjektívebb mondanivalóját mondja el, míg ünnepélyesebb alkal-

makra az előkelőbbnek érzett klasszikus nyelvet veszi elő. Még jóval később, *Trója veszedelmének* kiadásakor is így tesz, a magyar munka előtt panegirikus latin ódával köszönti pártfogóját, Gusztinyi püspököt. Magyarnyelvű verseit különben erős Gyöngyösi hatás jellemzi. Az epika felé hajoló hosszadalmasságot nyelvének nyers ereje, a leírások élénksége ugyan elviselhetővé teszi, de dallamosság és verselő készség tekintetében még messze elmarad mestere mögött. Valamennyi kiadatlan, legérdekesebb köztük *Téténő ékességének*, Deseri Rudnyánszky József aranygyapjas vitéz kastélyának leírása.³⁰ Ez már teljesen epikai jellegű. Célkitűzése itt is ugyanaz, mint latin verseiben volt, magyar földre átültetett barokk udvari szándék:

Mennyire mehettem, csak annyira mentem,
Tehetségemen túl többre (sic) nem mehettem,
E csekély munkámmal bizonytságot tettem,
Hogy én nagyságtokat ki-vált-kép tiszteltem.

Volt is mit tisztelnem oly drága urakban,
Hozzám ki mutatott jó akaratyukban,
Hiszem: nem lesz soha változás azokban
Megtartanak, véllem, igaz jó voltokban.

Igy ír a munkát bevezető »alázatos ajánló levél«-ben. És nemcsak a szándék, hanem az egész költemény felépítése a barokk szellemet tükrözi vissza. Öt elgondolt részből áll. (A Kastélról, Az Erdőről, A Házi kertről, A pintzérül, A Templomról.) A leírás mellé számos helyen retardációként mitológiai, történeti ismereteit is beleszövi. (Pl. Pyramus és Thisbe történetének hosszas elbeszélése, sőt egy helyen a mohácsi vészre is részletesen kitér.) Gyöngyösitől még mindig sokat vesz át, de nálánál is jobban elkalandozik a részletekben. Ez a hajlam

³⁰ Kézirat. Nemzeti Múzeum 10. Fol. Hung. »Dugonics András vegyes magyar munkái« c. kötet. 105—132.

és nyelvének egyes vonásai (különösen akkor, amikor az erdő szagos virágairól, szépen csattogó gerlicéiről ír), megint a rokokó felé mutat. Helyenkint mintha Csokonai legszebb sorainak darabos megfogalmazását olvasnánk. A konyhakert és a boros pince szintén nagyon érdekli, mi sem találjuk stílustalannak, mikor egy vidéki magyar kastély leírásáról esik szó. De ha sokáig földön is jár, az utolsó ének magasba emeli a költőt. A magyar barokk elképzelésének megfelelően nem az Istennel, hanem a Boldogságos Szűzzel, az ország égi királynőjével találkozók, mikor a végtelent keresi:

Utolszor templom legyen beszédemben
Nem mintha utolsó gondom lenne ebben
Legutóbb csak azért fogom ezt versemben
Hogy róla azért is beszélhessek szebben.

Eztet az uraság Boldog szent anyának
Köbül építette Szűz Szent Máriának
Többi szentek fölött, mert ezt vélé annak
Ki érettük könyörög egyetlen fiának.

Ez volt a magyarok régi Pátronája
Meg romlott hazánknak egy erős istápja
Ut vesztette szegény világos szép napja
A zajos tengeren evedzők csillagja.

Dugonicsnál ezután sokáig ritka lesz az ilyen közvetlenül kifejezett katolikus világérzés, bár az antik vagy ősmagyar köntöst levetve minden munkájából kétségtelenül kielemezhető. A közvetlen kifejezést klasszikus stúdiumai és talán a kezdődő felvilágosodás hatása akadályozzák meg.

Eposz és regény között

Trója veszedelme. Hármass felépítés: barokk kompozíció. Homeros és Vergilius. A primitív nép eposza. Dugonics és a görög regény. Argonauticorum libri. Gyapjas vitézek. Szerecsenek.

Olvasmányairól írt feljegyzésében maga Dugonics is elmondja, hogy elsősorban a klasszikusokat szerette. Nyomtatásban megjelenő munkái is sokáig azt bizonyítják, hogy antik világ sokszor megénekelte alakjai nagyon lekötötték minden apróságra kiterjedő tudós érdeklődését. Ezek közül különösen az első, *Trója veszedelme* valóban sokkal inkább eruditio, mint literatura, bár a kettőt e sorban még nehéz lenne elválasztani. Mindenesetre jellemző, hogy a trójai monda modern kutatója, Király György is kiemeli annak az eligazításnak komoly voltát, melyet Dugonics, a filologus adott neki.³¹

Trója veszedelmének forrásaira már többen reámutattak. Elsősorban Homerost és különösen Vergiliust használja fel, de meglepő alaposággal ismeri a históriára vonatkozó addigi irodalmat, csak nem teljesen.³² Ha csak a forráskutatás szempontjából közelednénk hozzá, alig találhatnánk valamit, ami új vonásokat adna az eddigi Dugonics-portrait-hoz. Azt azonban még nem vették észre, hogy talán összes munkái közül itt jutott el a legtudatosabb és a legzártabb kompozícióhoz. Munkáját három könyvre osztja fel, a könyveket szakaszokra, a szakaszokat ismét rövidebb fejezetekre. A sok hely-

³¹ Király Gy.: A trójai háború régi irodalmunkban. Irod. tört. Közl. 1917.

³² Legrészletesebben, az előző kutatásokat is összefoglalva: Thuróczy Emma: Dugonics és a klasszikusok c. kéziratot doktori értekezése. A szegedi Ferenc József Tud. Egyetem Bölcs. Tud. Kara. 491/1921—22. sz.

ről összehordott, gazdag anyagból így nem veszünk el semmit szemünk előtt, de a gyökeres elrendezés ellenére is nehéz lenne az egész könyvet egyfolytában végigolvasni. A munka gerince a második könyv, melyben Aeneas elmeséli Trója pusztulását, jórészt Vergilius második énekének alapján. Az első könyv, melyben a szereplőket vonultatja fel és a harmadik könyv, melyben az »előbbeni könyveknek világot adó megszerzéseket«, azaz a magyarázatokat adja, tulajdonképpen csak a második könyv megértésére íródott. A második könyv a központi energiaforrás, mely a többieket meghatározza; épúgy mint a barokk kertek sok felé tekergő útvonalai a centrumból kiemelkedő villa visz egyseget. Dugonics is a kompozíció (vagy legalább egy látszatkompozíció) érdekében parancsolt fegyelmet sok felé kívánczó adatainak, de nem lenne korának gyermeke, ha ezt teljesen meg tudta volna valósítani. A középső részt hangsúlyát ugyan maga az előzőktől eltérő külsőség, a verses forma, önmagában is biztosítja, de a bő magyarázatok külön is megállnák helyüket. Nem alárendeltek, hanem csak mellérendeltek. Ugyanezt tapasztaljuk az egyes könyveken belül is. Valamennyi átgondolt, de mert mindent el akar mondani, amit tud, nem képes különbséget tenni lényeges és lényegtelen között. A második részben nem hagyja el ugyan a vergiliusi nyomokat, de jóval bőbeszédűbb és szereti megragadni az alkalmat, hogy az eredeti szöveghez reflexióit is hozzáfűzhesse. Leírásai is jóval részletesebbek, mint az eredetiéi, sokszor egész aprólékosak, általában egész eljárását inkább a dekadens, bomladozni kezdő barokk szellem határozza meg, az a szellem, mely Zrínyi »nagy barokkjával« szemben már Gyöngyösi munkáival megjelenik irodalmunkban.

Könyvének végén még néhány, az előbbiekkal nem feltétlenül összefüggő fordítását közli (Ver-

gilius első eclogája, Horatius két ódája, több részlet Ovidius *Metamorphoseon libri*-jéből). A könyvnek így elrendezése megint azt bizonyítja, hogy Dugonics tudatosan komponál. Munkájában az utolsó fordításokkal együtt két verses és két prózai rész van. A barokk író szereti a paralellizmust, még akkor is, ha külsőséges.

És szereti a műfajokat összekeverni. *Trója veszedelmében* például Dugonics nemcsak eposzt ad, hanem közel jut a regényhez. Az első könyv tulajdonképpen nem is más, mint a trójai háborúra vonatkozó görög-latin anyagnak a próza kényelmesebb nyelvén való, regényszerű elmondása.

Nálunk éppen ekkor indul meg az a folyamat, mely az eposzból a regényhez vezet. A könyvnyomtatás hozta nagy átalakulás tulajdonképpen ekkor, irodalmi életünk kezdődő fellendülésével érzik meg egészen. A század közepéig az eposz dominál, hogy mennyire, arra talán legjellemzőbb az, hogy a nyugatról idekerült híres regények jórésze, így Fénelon, Barclay, vagy számos görög regény sokszor még felolvasás útján, verses formában terjed a teljesen még nem individualizálódott magyar közönség körében. Bessenyei viszont már prózában fordítja le *Lukánus első könyvét*.³³ *Trója veszedelme* formájának kettősségével igen érdekesen, mondhatnánk szimbolikusan mutatja epikánk válaszútját. Maga Dugonics is mintha válaszúton állna. Eddig jóformán csak verses munkákat írt, *Trója veszedelmében* már a próza is kezdi követelni jogát, hogy később Dugonics szinte kizárólag egyetlen kifejezési formájává legyen. De mielőtt ez bekövetkeznék, megjelenik egy verses munkája, *Ulisszesnek történetei*, melyet büszkén az első *Homeros*-fordításnak nevez:

---

³³ V. ö. Thienemann i. m. és Beöthy: A Magyar szép-prózai elbeszélés. Bp. 1887. II. köt.

Ulissesnek történetei: sive Odyssea Homeri Hungaricis versibus expressa. Primus iterum est auctor, qui librum istum Homeri ab omnibus fere cultis nationibus in suas linguas transfusum, Hungarico etiam ritu et rithmo incedere docuit.³⁴

A fordítás épen nem szószerinti. Sokan elmondták már, hogy a racionalista eposzok hatására elhagyja az istenek szereplését, hogy összevon és gondosan kikerül minden erotikus aláfestésű jelenetet.³⁵ Azonban nemcsak a racionalista felfogásban, hanem jóval mélyebben, a fordítás atmoszférájában is megtaláljuk a tizennyolcadik század uralkodó eszméit. Néha az a benyomásunk, hogy a preromantika Homeros-szemléletéhez jutott el, már maga az a körülmény, hogy a fordításhoz hozzáfog, erre látszik mutatni. Ismeretes, hogy Scaliger óta az európai irodalom Vergiliust egész a tizennyolcadik század elejéig jóval Homeros fölé értékelte. A humanista ízlés az utóbbit nem tartotta eléggé magasztosnak és kifogásolta bőbeszédűségét. Így Vergilius (aki hozzánk jezsuita közvetítéssel jut el) sokáig minden epikus egyetlen lehetséges mintaképe, a magyar epikusoknak akkor is, mikor nyugaton már élénken kezdik tépdesni homlokáról a babért.³⁶ A preromantika (különösen Klopstock és Herder) a barokkal szemben Homeroshoz tér vissza, kiből az utánzó Vergiliussal szemben eredeti költőt lát, az emberiség boldog gyermekkorában élő, egyszerű, tiszta erkölcsű népi lélek spontán kifejezőjét.³⁷ Valószínűnek tartjuk, hogy Dugonics semmit sem tud erről az új értékelésről, melyet bizonyára teljesen soha sem fogadott volna el, hisz Vergilius legkedvesebb költői közé tartozik, kit saját be-

³⁴ Szinnyei i. m.

³⁵ Az eredetivel részletesen összeveti: Thuróczy. i. m.

³⁷ V.ö. Paul van Tieghem: *La notion de vraie poésie.* (Le Preromantisme c. kötetében, Paris. Rieder et Cie. 1924.)

vallása szerint mohón és szorgalmasan («avide ac diligenter») olvas, elveszettnek tartja azt a napot, mikor nem juthat hozzá.

Mégis, bár öntudatlanul, új szemléletet fejez ki, mikor a görög hősöket népies megvilágításban, népies szólások segítségével akarja közelebb hozni hozzánk. A szegedi Dugonics jól ismerte az alföldi nép életét, a mithoszok primitív világához hasonló idilli hangulatot is felkelthető szilaj pásztorkodást s így a magyar *Odysseában*, mint a két pásztornép lelkének összetalálkozásában gyönyörködhetünk.³⁸ A szépen folyó, néha már Arany megfigyeléseinek élességét ígérő verssorok valóban elgyönyörködtetnek és azt is elfelejtetik velünk, hogy Dugonics egyszerűsége nem a preromantikus regresszió, hanem az európai kultúrától akkor még alig érintett magyar Alföld képének is rajza a magyar pásztorvilág és görög pásztorvilág motivumainak összefonódásán keresztül. Igaz, hogy a tudós író Dugonics kívülről nézte ezt a világot s a primitivitáshoz csak ebben a munkájában jutott el, ami elsősorban Homeros szuggesztív erejének köszönhető. *Ulisses történetei* azonban csak egy pillanatra szabadította ki a barokk hatása alól, végeredményben nem tud ellentálni csábításának.

Az *Argonauticorum libri*, melyben már rég, *Trója veszedelmével* és *Ulissesszel* egyidejűleg is dolgozik,³⁹ ismét tipikusan barokk alkotás. Itt is az eredeti forráshoz megy vissza és nagy filológiai apparátussal dolgozik. Mintái főleg Gaius Valerius Flaccus és Rhodosi Apollonius hasonló tárgyú munkái, de sok mást is felhasznál, így például Johannes Gerhardt Scheffer, jeles XVII. századi klasszikus philologus idevonatkozó kritikai megjegyzéseit is ismeri. Az *Argonauticorum libri* vég-

³⁸ V. ö. Bibó István: Dugonics András. Népünk és nyelvünk. 1933.

³⁹ V. ö. Thuróczy. i. m.

eredményben a görög regény általános európai divatjába kapcsolódik bele. Ez a divat Dugonics korában nyugaton ugyan már elmúló félben volt, nálunk azonban addig szinte kizárólag csak a széphistóriák verses formáján keresztül hatott. Rodostói magányában, az örökkévalóságnak irogató Mikes is öszetalálkozott ezzel az akkor már »avult irodalmisággal«, ⁴⁰ melynek az udvari barokk regénnyel való összefüggését csak nemrég kezdjük világosan látni. A változatos, a fantázia korlátlan csapongásának tág teret engedő, csak dekoratív elemekben tobzódó szerelmi regények, melyek rendszerint fenséges tárgyat, — az ókor világgraszoló eseményeit — választanak a mese háttéréül, természetesen igen megnyerték a futkosó kigyóként folyton kanyargó hullámvonalakban gyönyörködő és a nagy arányokba beállított barokk ember tetszését. A regényhősök életének mozgatói, a szerelmesek sorsát mindig szerencsésen megoldó csodás erők sem voltak idegenek számára. ⁴¹

Dugonicsot nagyon magával ragadta ez a kalandos világ. Jóval első nagy sikerei után (1794-ben) az *Argonauticorum Libri-t Gyapjas vitézek* címmel magyarul is megjelenteti, számos, de lényegtelen változtatással. Forrásaival, eddigi eljárásától eltérően úgy a latin, mint a magyar munkájában önkényesen járt el s az amugy is kuszált történetet mégjobban összekuszálta, még pedig tudatosan. Mikor az előszóban olvasóinak figyelmét áldolgozásának szempontjaira felhívja, határozott vallomást tesz a dekadens barokk regényideál mellett:

⁴⁰ V. ö. Zolnai Béla: Mikes. Minerva. 1929.

⁴¹ V. ö. Rhode: Der griechische Roman und seine Vorläufer Leipzig. 1900 és Gunther Müller: Barockromane und Barockroman. (Literaturwissenschaftliches Jahrbuch der Görres-Gesellschaft. IV. Band. Freiburg i. B.)

Csak még arra kérem jó Hazám' fiait: hogy ezen Munkámnak olvasásában elő-vegyék ezeknek minden tehetségét. Kész akarva, és szánt szándékkal össze-vagyon-itten zavarva: hogy annál-inkább gyönyörűnek tessen kimenetele.

Legérdekesebb változtatása, hogy a forrásokban csak röviden említett szkythák történeteit, kiket a magyarok őseinek vél, kiszélesíti, vezéreiknek magyar neveket ad, magyarosan festi le őket. Az ilyen módon való magyarosítás nem szokatlan e korban. Báróczi maga vallja be, hogy Calprenède fordítására elsősorban az indította, hogy a regény főhőse Orondates, szkylha királyfi, kinek kalandjaiban ő, mint »egyik maradéka« büszkén gyönyörködött.⁴² Dugonics jóval szélsőségesebben magyarul, mint Báróczi, a jelen és múlt szeszélyes összekeverése azonban a heroikus regényeknél magától érthetődő dolog volt.

Minden heroikus regény mintája, *Theagenes és Charikleia* mesterkélt története szintén megjelenik Dugonics munkáiban. Heliodoros regénye a magyar irodalomban előtte már jelentős utat futott meg.⁴³ Enyedi György nem sokkal Amyot híres fordítása után még a tizenhatodik században szintén latinra fordítja, ezenkívül négy magyarnyelvű verses alakját ismerjük, közöttük Gyöngyösiét. Dugonics feldolgozása (*A szerecsenek*) szorosan kapcsolódik az előző feldolgozásokhoz: Gyöngyösi *Charikleájának* olvasása közben jut arra a gondolatra, a megromlott szöveget az eredeti forrásra visszamenve, »újabb életre hozza«. Átdolgozásában valóban Heliodorost követi, munkája azonban, eddigi gyakorlatának megfelelően, jóval részletesebb az eredetinel. Az elbeszélő részek párbeszédbe való

⁴² V. ö. Beöthy. i. m.

⁴³ A regény magyarországi hatására nézve lásd: Rajka: Heliodoros Aithiopikájának feldolgozásai a magyar irodalomban. Kolozsvár. 1917.

feloldásával, továbbá az apró fejezetekre való taglalással az eredetiben is barokk jellegű munka, ha szabad így mondani, még barokkabb lett. Az átdolgozást ismét a barokk regény dekadens, már bomladozni kezdő formájának ismerhetjük fel, annak a regényformának, melyben az egyes részek már önálló életet kezdenek élni.

Dugonics görög regényei a görög regény magyarországi útjának utolsó állomását jelentik. A regény helyét nálunk sokáig a széphistória töltötte be, mely átvette ugyan a nyugati államokban divatos regények meseanyagát, de formájának kereteibe töri be és rendszerint igen átalakítja. Ezt az átalakulást sok esetben még az íratlan irodalom élete irányítja. Dugonics, mikor Heliodoros szövegét rekonstruálni akarja, egy folyamatot zár le, s ha a rekonstruálás nem is mai értelemben vett philológiai munka, mégis egy új irodalmi gondolkodás, az irodalmi individualizmus felé halad. Az új irodalomfelfogás azonban, mint látni fogjuk, csak külsőségekben jut el hozzá, műveinek lényegét alig érinti.

Etelka : a rendi barokkot kifejező államregény

A nemesi konzervativizmus kifejezője. Dugonics és Barclay. Argenis: barokk állam-regény: Dugonics is azt ír, de a magyar barokk sajátos szellemét fejezi ki. Fiktív nemzeti udvar. Árpád alakja. A szerelmesek sorsa, az ország sorsa. Barokk történetlátás. A magyarok istene.

Theagenes és Chariclea történetének elmondása már arra az időre esik, mikor Dugonics körülrajongott, országos híró író. Hírnevét azonban nem az eddig szemügyre vett munkáival szerezte meg, nem is írói képességeivel, hanem azzal, hogy tolálával az akkori olvasóközönség zömét kitevő alsó papság és nemesség politikai gondolatához, a rendi nacionalizmushoz alkalmazkodott. Említettük volt, hogy Dugonicsra a felvilágosodás eszméi igen kis mértékben hatottak s ami hatott rá, az sincs összefüggésben az új életlátás forradalmi vonásaival. Az intellektuellek II. József iránti rajongása őt egy pillanatra sem ragadja magával, a Martinovics-féle összeesküvésről pedig egyenesen lesújtó véleményvel van. Bessenyei eszméi ugyan hatnak rá, a ráció megbecsülése, a tudományok anyanyelven való művelése, általában hazája nyelvének csinosítása centrális problémája, de történetszemléletét már nem veszi át. Irodalmi mintái sem az új írók közül kerülnek ki s így mikor a nemesség előjogait veszélyeztető felvilágosodással szemben reakcióként jelentkező rendi nacionalizmussal összetalálkozik, ezt régi formáján, a barokkon keresztül fejezi ki. A jelenség különben nem egyéni, nagyon hasonlít ahhoz, melyet Farkas Gyula e kor dunántúli íróinál ismer fel. Ez a gondolkodás- és kifejezésbeli konzervativizmus magyarázza, hogy mikor Etelka c. regényében a rendi nacionalizmus gondolata mellett,

mely az ő gondolata is, vallomást tesz, tomboló lelkesedés veszi körül, de magyarázza azt a meg nem értést is, mely a felvilágosodás gondolatvilágától gyökeresen átjárt írók jórészeről kísértte.

Etelkát az irodalmi köztudat kezdettől Barclay *Argenisével* hozza kapcsolatba. Pálóczi Horváth Ádám nem sokkal megjelenése után ezeket írja róla Kazinczynak:

Ugy tetszik, Virgiliusnak is könnyebben ment a negyedik könyv, mint a többi és egyszersmind meg is mutatta benne, hogy ha Cothurnatus Maro is ő és mint egy minden enyelgéstől idegennek láttatik, de tsak ugyan ismerte a Szent Szerelmet és nem Barclajustól tanult karazerozni, mint Dugonits. ⁴⁴

De maga a szerző is bevallja, hogy *Argenis* módjára írta meg művét:

Etelka, sive Arpadi ducis Hungarorum incomparibilis filia per modum Argenidis, Virgili Homérique epopejæ, ritu fabularum Romanensium feliciter deducta, Primum hoc est patria nostra originale et vere nationale roman. Magna cura et sollicitudine elaboratum est opus, et patriæ gratissimum. ⁴⁵

Egyik kéziratos jegyzetében pedig azt is elmondja, hogy elsősorban a régi írók követőjét és a mese-szöveg hihetetlen változatosságát csodálja Barclajusban, tehát ugyanazt a stílust, melyet görög regényeiben is követett. ⁴⁶ Barclay ekkor már nem ismeretlen a magyar olvasóközönség előtt. Népszerűsége a tizennyolcadik században nálunk is meglehetősen nagy volt. A jezsuiták a morális nevelés céljait szolgáló hasznos olvasmányt láttak benne s iskoláikban egész a rend feloszlatásáig olvastatták. Hozzánk is valószínűleg az ő közvetítésükkel jutott el.

⁴⁴ Váczy: Kazinczy levelezése. I. 292.

⁴⁵ Szinnyei. i. m.

⁴⁶ Az Argonauticorum libri compositio 3. előszó-terveze-

A deákos műveltségük latinul olvassák, de több magyar fordítása is van. Kezdetben a széphistóriák hatására versbe szedik, mint Hriágjel Márton, majd az egymásután készülő prózai fordítások, mint Fejér Antal prókátor és K. Boér Sándor nyomtatásban is megjelent fordításai és a dési volt állami gimnázium könyvtárában levő *Argenis királykisasszony* c. magyar nyelvű kézirat, bizonyítják népszerűségét.⁴⁷

Dugonics valószínűleg a regényírás gondolatát is Barclaytól vette, a híres könyvnek, melyben valomása szerint sok gyönyörűséget talált, legalább is nagy része van abban, hogy a kor új igényeit megérezte s szakított a verses formával. Bennünket itt most az *Argenis* és *Etelka* kapcsolata érdekel, nem is annyira a közös motívumok, melyeknek egyrésze egy kissé felületes és az irodalmi hatás mi voltával tisztában nem levő dolgozat reámutatott,⁴⁸ hanem az esetleges szellemtörténeti összefüggés. Barclay és az abszolutizmus közeli kapcsolata rég ismeretes, de a kérdésről szóló írások egész a legutóbbi időkig abban merültek ki, hogy vajjon Meleander alakjában III. Henrik francia, vagy I. Jakab angol király alakját akarja-e a szerző megrajzolni. Gunther Müller pompás analízise után⁴⁹ túltehetjük magunkat ezen a tipikusan pozitívista problémán

---

tében, mely más formában jelent meg. (Nemzeti Múzeum levéltár 84. Fol. Lat.)

⁴⁷ Barclay (jelentős) magyarországi hatásáról összefoglaló tanulmány még nincs, legtöbbet mond: Lukinich: Barclay Argenisének magyar fordításaihoz. EPHK: 1912/765. és Békés: Az Argenis első magyar fordítója. U. o. 1922/58.

⁴⁸ Berthóty Ilona: Dugonics és Barclay, Bp. 1909.

⁴⁹ I. m. és különösen Höfische Kultur der Barockzeit c. tanulmánya, hol részletesen foglalkozik Barclay regényével. (Naumann—Müller: Höfische Kultur c. kötetben. Halle. 1929.)

s ha a regényt, mely Martin Opitz fordításában a német regény fejlődésében is nagy, csak újabban eléggé méltányolt helyet tölt be, a barokk udvari kultúra szellemének képviselőjeként ismerjük fel, a továbbiakra nézve eleget mondtunk.

Az *Argenist* tulajdonképpen társadalmi regénynek tekinthetjük; a komplikált szerelmi történeten keresztül az abszolutisztikus udvar képével ismerkedünk meg. A barokk látásmódra igen jellemző, tudatosan megkomponált hármas felépítésben azonban a szerelmi történet és az állam élete szervesen összeolvad. Ez utóbbi nem csak háttér: az egyén sorsa szervesen az állam sorsából következik, épen úgy, mint a regényt inspiráló barokk udvari életben sem él az egyén önálló életet, hanem csak a hierarchikus felépítés erősen alárendelt részeként lehet szerepe. Az emberből itt csak és kizárólag az udvari a fontos. Egyéni életfelfogással, sajátos sorssal nem találkozunk, ami természetes. Az udvari ember a mozgalmas politikai események, ünnepélyek, reprezentációk között nem is érne reá magánéletet élni. Joga se lenne hozzá, hiszen életét az uralkodó élete határozza meg, — nem lehet más tennivalója, mint az engedelmeskedés. Engedelmesség, parancsok teljesítése, fegyelem: ez a három vonás az, ami Barclay hőseit jellemzi. Fegyelem, nemcsak a társas életben, hanem önmagukkal szemben is. A fegyelmet legjobban a szenvedélyek veszélyeztetik, a fegyelmezett barokk-embernek így legjellemzőbb tulajdonsága az ezek fölött való észszerű uralom, mely csak a szív jogait háttérbe szorító akarat által lehetséges. A barokk-embert az akarat hőségének is nevezhetnénk. A regényekből a szenvedély sohasem hiányzik ugyan (különösen a szerelem foglalkoztatja a moralizálásra hajlamos írók képzeletét), az egyénnek azonban még ebben is kevés szerep jut. A szereelmet is az udvari élet formái határozzák meg. És ez határozza meg, mint említettük, a regény

kompozícióját is. Az egyén gesztusai csak egy zárt kereten, a centrális gondolatnak alárendelve fejeződhetnek ki. Barclayt a görög regénytől elsősorban ez különbözteti meg, a mese váza, a bonyolítás eszközei csaknem azonosak azokéval. A főszereplő itt is egy előkelő szerelmes pár, számos, de kevésbé fontos mellékszereplőtől körülvéve. A szerelmeseket elszakítja egymástól a kegyetlen sors, végül azonban minden akadály elsimul s a regényt boldog beteljesülés zárja le. Azonban amíg ez bekövetkezik, sok minden történik. Esztelen kalandok (rablótámadás, gyilkosság, fogság, szöktetés, stb.), különböző komplikált próbák, az uralkodó kegyének elfordulása, ennek visszanyerése, hosszas utazások épúgy mint a görög regényben s csak a feszültséget állandóan a maximumig fokozó retardációk után, teljesen kifárasztva jutunk el a megkönnyítő feloldásig.

Dugonicsnak, mint már az előzőekben is láttuk, soha sem volt idegen ez a végletekig komplikált elbeszélési forma. Az *Etelka* és az *Argenis* megegyező motívumait az idézett dolgozat után is lehetne szaporítani, de ha csak erre szorítkoznánk, nem bizonyíthatnánk semmit. A barokk irodalom csak az egyes alkotásokon belül változatos, különben a mai ízléssel olvasónak meglehetősen stereotip. Hogy csak egyetlen példára utaljunk, *Etelka* áldozását egyforma sikerrel lehet visszavezetni *Argenis* vagy *Charikleia* áldozatára az ünnepélyek, követek, háromnapos gondolkozási idő, álruhába öltözés, stb. közös motívumairól nem is szólva.⁵⁰ Bennünket elsősorban nem is a rokon motívumok száma, hanem az érdekel, *hogy az abszolutisztikus udvarok írójának államszemlélete hogyan módosul a magyar rendi nacionalizmus lelkes agitátoránál.*

⁵⁰ Ruzsonyi Béla Dugonics *Etelkájáról* c. tanulmánya pl. Gyöngyösi *Chariklájának* hatását látja benne, (Irod. tört. 1913. 163. lap), Berthóty I. munkája az *Argenisét*.

Azok után, amiket Barclay-ról mondtunk, már az első pillanatban világos, hogy az *Etelka* szerzője Barclay felfogását teljes egészében, módosítás nélkül nem vehette át. Barclay udvari milieuban írja meg regényét, mögötte egy nyugateurópai nagyhatalom élete áll. Nálunk nincs udvari kultúra; mint Szekfű Gyula kutatásaiból tudjuk, a magyar barokk rendi jellegű. Dugonics, aki nemzeti regényt (»nationale roman«) akar írni, nem tehet mást, mint megpróbálkozik egy fiktív nemzeti udvar megteremtésével. Ebben a magyar barokk heroikus történet-szemlélete is segíti, az a felfogás, mely a multa is visszavetíti eseményképeit. Az így látott magyar mult a tizonyolcadik század elejétől kezdve, különösen az iskoladrámákban már igen gyakori s mikor Dugonics Anonymus hatására Árpád és Zoltán udvarában találja meg Meleander udvarának magyar mását, nemcsak a magyar romantika előfutárja, hanem a hagyomány folytatója is.

Árpádban természetesen nem azt látja meg, akit a mai köztudat lát. De akik bosszankodnak ezen s a nemzeti köztudat tapintatlan megsértését emlegetik, elfelejtik, hogy a XVIII. század végén Árpád még nem is élt benne a nemzeti köztudatban.⁵¹ Ahonnan mai látásunk, a »párducos Árpád« ered, *Zalán futása* csak jóval később jelenik meg. Dugonics nem csinálhatott mást, mint lelkiismeretesen felhasználta a Névtelen jegyző adatait. Árpád részletes jellemzését végig a *Gestában* található néhány sor alapján adja. Arról viszont nem tehet, hogy Anonymus vendégeskedő, áldomásokat tartó, bőkezű adakozónak írja le az első magyar uralkodót. A regényben nem is Árpád az ideál, hanem az előkelő szerelmes pár: Etelka és Etele.

Dugonics államelképzelése azonban más, mint

⁵¹ Pintér Jenő i. m. Árpád alakjára vonatkozóan I. Beöthy Zsolt tanulmányát: Árpád a magyar költészetben. Rom-emlékek. Bp. 1923.

Barclayé. Nem abszolutisztikus, bár királyhű. A rendi szellemet képviseli, mely egyedül a korona és a rendek együttműködésében látja a magyar államélet lehetőségét. Árpád, halálos ágyán tartott beszédében nem a nomád nép fejedelme. Amit mond, az a hosszú történeti fejlődés után kialakult tizenharmadik századbeli magyar államszemlélet apoteozisa, mely a királyi hatalom elismerése mellett erősen hangsúlyozza a magyar nemzetnek őseitől örökölt, törvényekben biztosított szabadságát is. Ez a felfogás nem fogadja el az abszolutisztikus kormányzási módot, tudja, hogy a királlyal szemben II. András óta adott esetben még kényszerrel is alkalmazható.⁵²

Azok a tanácsok, melyeket Árpád Zoltánnak ad, az állami életben szubordinációt ismerő Barclaynál ilyen formában elképzelhetetlenek:

...A' Kő-várak se őriznek-meg úgy, mint vitéz Magyarjaid: midőn legjobban szeretnek, ha benned szerető atty-jokat, nem ön-kényes uralkodójukat láttják.

Sömmit hosszú pórázra ne eressz. De szabadságát is senkinek el-ne völd. Tudd meg: hogy Magyarjaid inkább szenvedik élettököket, mint szabadságokban a csorbát. Csak vér-patakokkal veszthetik azt el, a-mit vér-özönnel kerestek. Élet és Szabadság egy értelmű hangok a magyar fülekben.

Ne gondold fejedelmi Fölségöd ellen lönni azt; ha a szabott törvényeknek magad-is fejet hajtasz. Fiam Zoltán! nem erőtlenebb oszlopa édes Honnyunknak a Törvény, mint a kirántott fegyver...

Meg-böcsüld Vezéreidet, Hadnagyaidat, Ezredeseidet, Századosaidat, azután: Országodban a fegyver-viselő Nemeseidet. — Fiam Zoltán! sok vért öntöttek-ki ezek (velem együtt): hogy Te a kíváncsú békességnek arany almájával élhess.

Kíváncsú békesség aranyalmája, ez az utolsó,

⁵² A továbbiakban a magyar rendi barokkal kapcsolatban mindvégig Szekfü idézett alapvető munkájára támaszkodom.

igen szép kép is a magyar barokk szellemét mutatja, azt a kort, mely »legelőször kísérelte meg a középkor hatalmi küzdelmei helyébe nyugalmi állapotot teremteni.« (Szekfü.)

A barokk elgondolást helyenként azonban új eszmék színezik, elsősorban az egész munkán végigvonuló szélsőséges, gyakran izléstelen nacionalizmus, mely fajtáján kívül más nemzetről tudni nem akar. Az *extra Hungariam non est vita*-elképzelés ugyan már a barokk kor optimista nemzetlátásában is benne van, Dugonicsnál ez a hang azonban a II. József intézkedéseire reakcióként jelentkező nemzeti fellángolás hatására megerősödik és támadó élt is kap. Egyszerre megható és visszatartó, hogy a szláv származású, csak nemrég megmagyarosodott Dugonics mily büszke nemzetének kiválóságaira és mennyire lenéz mindent, ami német, tót vagy román.

Egész halványan a felvilágosodás eszméiből is megjelenik valami nála. Árpád arról szól Zoltánnak, »hogy a nemesek és nemtelenek között ne legyen különbséget a pusztá nem, hanem a legfőképpen a bajnoki vitézség«. A szegedi polgár gyermekének hangja ez. Túl komolyan nem szabad venni, mert a nemességet különben sokra értékelte s családjának ennek elérésére tett törekvéseit szorgalmazta.⁵³

Nacionalizmusának egyik jellemző megjelenése Róka alakjának elképzelése. A gonosz tanácsos, aki hatalmát arra használja fel, hogy viszályt támasszon az uralkodó és alattvalói között, ez a motívum Barclay munkáján is végigvonul. Dugonicsnál a gonosz tanácsos természetesen idegen nemzetiségű. És itt Etelka kulcsának megvizsgálához jutottunk el. Följegyzéseiből kiderül, hogy nem kulcs-regényt akar írni.⁵⁴ Egyik alakját sem

⁵³ Szinnyei: i. m. közli az idevonatkozó iratokat is.

⁵⁴ Szinnyei: i. m.

mintázta élő személyekről, csupán egyes helyzeteknek szánt allegorikus értelmet. Árpád szájába, mint láttuk, több alkalommal a tizennyolcadik század magyar nemesének állam-elképzelését adja, máskor pedig II. József önkényes rendeleteit bírálja az első magyar uralkodó szintén önkényesnek rajzolt tettein keresztül. II. Józsefre különben, ha nem is rajong érte, nem haragszik, maga is tapasztalta jó szívét: »El is hittem magammal, hogy miben Magyarország ellen vétett, azt nem annyira néki, hanem rossz tanácsadóinak és országáruló embereinek tulajdoníthatni.«⁵⁵ A rossz tanácsokat (elsősorban gróf Laszcy és Niczky) Róka alakjában összpontosította. A Rókával történt dolgok egynémelyikét a két tanácsos élettörténetéből vett és a múltba visszavetített események magyarázzák. A jelen és múlt összekeverése, ismert alakoknak történeti köntösben való, következetlen szerepeltetése a heroikus regényekben igen gyakori. Dugonics valószínűleg Barclaytól tanulta ezt a fogást is, melynek philologusaink, úgy hisszük, túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítanak. Ha csak ebben keressük Etelka és a korabeli politikai gondolat közötti összefüggést, a regényt aligha értékeljük helyesen.

Az uralkodó idegen tanácsosai iránti ellenszenv (II. József korának egyik uralkodó érzése nálunk) nemcsak az u. n. kulcs-alakokban kereshető. Ez a centrális gondolat, ami a regény alakítását meghatározza. A regény meséjét adó szerelmes pár sorsa, ép úgy mint Barclaynál, az állam sorsával szoros, elválaszthatatlan összefüggésben van, főképp Róka személyén keresztül. Etele és Etelka, attól kezdve, hogy egy, »az ország boldogulására, az ellenség letapódtokra« rendezett áldozaton összetalálkoznak, az idegenek (főképp a fejedelem családja és az állam érdekei ellen törő Róka) intrikái miatt egészen

⁵⁵ U. ott.

addig boldogtalanok, míg az idegeneket (Róka, Zalánfi) le nem törik. Mihelyt ez megtörtént, minden jóra fordul, a fejedelem hatalma megerősödik és a szerelmesek bajai is elmúlnak. A regény hősei valamennyien az állam életében is szerepet játszanak, az udvari ember típusába tartoznak. Etelka is ebben a milieuban mutatkozik be nekünk, a kezdődő ősmagyar állami élet nagy tömegeket felvonultató megnyilvánulásában, az áldozatban jelentős szerep jut neki. Valóban emlékeztet Argenis királykisasszonyra, nemcsak ebben, hanem külső megjelenésében, viselkedési formájában is. Mindketten a barokk regények hősnőinek előkelő családjába tartoznak. Argenis

bőltessége, tsinos maga-viselése és talpra esett beszéde Asszonyi nemét jóval fellyül haladja s szépsége merő halhatatlanság.⁵⁶

Etelka pedig Dugonics bőbeszédűségével jellemezve:

Tréfás volt a beszédben minden szeméremmel. Gyakor a társadalmakban, de soha nem unalmas. Bátor még a rettentő Vezérek előtt-is: a vak-merészségnek minden jele nélkül. Oly szemes, oly okos minden körülményekben: hogy ugrást elvéteni nem tapasztaltatott. Sőt: ha valaha (mivel nincs hiba nélkül senki-is) valami tettében másként esett a kocka, sem-mint felölle reméltették; nem annyira ő, mint a Szerencse láccatott. Tudta az észnek birtokában a bé-fogoltt nyelvet. Ez (esze hire nélkül) soha sem pörgött. Oly eszes-séggel beszélgetett minden hozzá-illő nemes Ifjakkal: hogy kit szeretne inkább, ki-nem fakadhatna belőlle.

Az udvari nő típusa ez, Gyöngyösi előkelő nőalakjaival rokon, de azért igazat kell adnunk Horváth Jánosnak: »Etelka oly magyar kisasszony, amilyennek Dugonics szerette volna látni az élet-

⁵⁶ Az idézet Fejér Antal fordításából való: Barclájus János Argenisse... Eger. 1792.

ben is a magyar leányt...»⁵⁷ Igen. Dugonics élet-ideálja azonban azonos a barokk életideállal. Természetesen a férfiakat is így látja. Hogy az idézeteket fölöslegesen ne szaporítsuk, egy, igen jellemzőnek érzett mondaton keresztül próbáljuk meg bemutatni az egész magyarságról vallott szemléletét.

Szégyenlették Venushoz hajlott lány fejedelmeknek megüszögölt erkölcsét a Marssal társalkodó kemény magyarok.

írja egy helyen Árpádról. A szépen felépített Gyöngösi-reminiszcencia mögött ott van a multban is hősi ideálokat kereső magyar barokk történet-látása, Dugonics történet-látása.

Ezek után nem meglepő, hogy a »népies író« munkájában *sehol sem találunk sajátosan népi alakokat*. Mit is keresnénk ebben a világban? Hiszen a barokk regény hőse csak az az ember lehet, aki az udvarban él. Eltétője ennek fénye, mely boldogságot, megelégedettséget hoz annak, akire ragyog. Az elbukás az udvar kegyeiből való kiesés, mely után csak a halál jöhet. Így hal meg Róka, és az sem véletlen, hogy Etele és Etelka sorsa akkor oldódik meg kedvezően, mikor a fejedelem kegyébe visszajutnak. Mert ha a magyar fejedelem nem is abszolút uralkodó, a barokk elképzelés földi csúcsát ő jelenti. Így gondolja ezt Dugonics is. Mikor hőseit fel akarja magasztalni, minden esetben azt deríti ki róluk, hogy fejedelmi családból származnak, hierarchikus társadalomszemlélete szerint ez a legtöbbet érő, amit ember a földön elérhet.

Ez a hierarchia azután túllép a földi kereteken, a végtelen felé emelkedik. A regényhősök csak vendégként szerepelnek itt a földön, egyikük sem akarja maga intézni sorsát, az isteni gondviselés tudása irányítja lépéseiket. Dugonics, bár a pogány

⁵⁷ Magyar irodalmi népiesség. Bp. 35. és köv. lap.

őskorba vetíti vissza hőseit, nem tenemt új, nemzeti mithológiát, mint német kortársai. Istene a barokk Isten, ugyanaz, akit a tizennyolcadik század embere imád, a mindenek fölött álló hatalom, a világ legfőbb uralkodója, égi fejedelem:

Nem mehetnek elő e világi feltételek; ha az égi szabásokkal meg nem egyezhetnek. Jádzani látszatott ekkor az Istennek hatalma az élet-beli dolgokkal. Meg-mutatta azt: hogy csak ő az Ur és azt cselekedheti: ami kedvét tartya. Nem is tartozik homályos rendelkezéseinek világos okát senki-fiának megjelenteni.

A nacionalista Dugonics azonban a barokk Isten-fogalmat is megmagyarítja. A világ legfőbb uralkodójából a magyarok legfőbb uralkodója, a Magyarok Istene lesz. És nem Árpádnak, nem Zoltánnak, hanem Néki hódol a regényen keresztül minden, az ő szolgája az égi rendelkezéseket jelképező, a barokk irodalomban sokat emlegetett szerencse, mely sújt, vagy felemel a meg nem érthető túlvilági parancs szerint. A befejezés, hol sok-sok kitérés, nyugtalanító feszültség után végre nyugalom lesz, az Ő nevében történik. A boldog szerelmek oltárt emeltetnek és reávésetik: A Magyarok Istenének. A barokk regények szétkalandozó szerkezete mindég az emberi sorsot bölcsen irányító égi hatalmak dicséretével zárul le, ép úgy, mint a barokk épületek játékos futamai is az eget szimbolizáló kupolába olvadva nyerne mélyebb értelmet.

Etelka után

Dugonics többi regényei is az Etelka stílusát mutatják. Az Aranypercecek. Ismét a barokk emberideál. Jólánka. Pre-romantikus elemek a barokk köntösben. Rousseau. »Les âmes vagabondes.« A megmagyarosított Voltaire. Zadig és Cserei.

Többi regényében is ez a magyaros udvari szellem dominál, így az *Aranypercecekben*, melynek célkitűzését azonban erősen elvlasztja az Etelkától:

Közép úton járok és nem már az országnak: hanem egy különös nemesi háznak zűr-zavarjaiba avatkozom.

A különös nemesi ház mégis szoros összefüggésben van az udvarral, Barcsai Ákos erdélyi fejedelem udvarával. Tulajdonképen az egész cselekmény ott játszódik le, s a család is csak kezdetben nemesi. A nagylelkű költői igazságszolgáltatás itt is azzal jutalmazza az ártatlanul sokat szenvedett hősnőt, hogy végül kideríti hercegi származását. A bevezetésből úgy tűnik ki, hogy családi regényt akar adni, de a nyugodt, békés, problémáktól elvonuló »biedermeier« családi élet dicséretéről természetesen sehol egy szó sem esik. Leírásaiban egyszer sem találunk családi interieurt, sőt be sem lépünk a nemesi házba. Nem is ezt, hanem a bajbajutott szülők megmentéséért mindenre képes gyermeki szeretetet akarja dícsérni. A probléma teljesen a moralizáló barokkra vall. A főszereplők semmiben sem különböznek az árpád-kori barokk kisasszonyoktól, leventáktól. Vernika jellemzésének egy része:

Amazon-ruhájában vala felöltözve, melly-is igen illett szép szabású testére. Eme Fejedelem kis-asszonyt legfőbb díszének tarthattya a Barcsai ház. Nem volt akkor mása egész Erdélyben, akár testének ékességére, akár erkölcsének

szépségére tekintünk. Kedves a társalkodásban, minden unalom nélkül ... stb.

Valamennyien udvari emberek, az udvar kegyét megnyerni, megtartani: ez földi életük értelme. Társalgási módjuk is udvari beszéd. A fejedelem-kisasszony barátnőivel a »tudákosság«-ról beszél, máskor a szépség fogalmának meghatározásával bajlódik. Ilyenkor természetesen szó esik a szerelemtől is. Teljesen a barokk felfogásában filozofálnak róla. Julianna, a Dugonics nő-ideáljának ki-fejezője ezt mondja:

A szeretet hitván, alávaló dolgokban foglalatoskodik. El-szokik a mély gondolatoktól. A szerelmes beszélgetések, a gyakor fohászkodások inkább a henylőkhöz, sem mint a munkásokhoz illenek.

Az intrikus itt is idegen, egy német nevű titnok s az író az előszóban külön felhívja a figyelmet a »külső [idegen] pribék erkölceire.«

A magyar őskorba tér vissza *Jólánkában*, mely regény az *Etelka Karjelben* c. színdarabjával együtt összefüggő egészt, mondhatnánk *Etelka-trilógiát* alkot. Szintén két fejedelmi családból származó szerelmes története, akik elszakadnak egymástól, de a végén ismét összetalálkoznak. Az ország állapota itt nincs ugyan kapcsolatban sorsukkal, mint az *Etelkában* volt, de az udvar nagy szerepet játszik. A társaság élete azonban már nem érdekli annyira az író, mint az előbbieken. Hősei sokat vannak egyedül és ha még nem is »áldott« nekik a magányosság, hanem »unalmas«, mint a regény folyamán sokszor mondják, itt már valami újat kereshetünk. Maga Gyulafi, aki míg szerelmeséhez hozzájut, a görög regény receptje szerint a legkülönbözőbb kalandokon megy át, hosszas bujdosásával, nyugtalan, soha meg nem álló keresésével mintha egy kicsit már a romantika *âme vagabonde*-jaira emlékeztetne. Az egész Északot végig barangoló, nyugalmát soha sem találó levonta sok-

szor maga is mondhatná: »Minden országot bejártam, minden messzi tartományt.«

A külsőség ugyan még mindenütt barokk, még sokat emlegetik önmaguk legyőzését, de ez már számukra is elvesztette értelmét. Az udvari életet nem hagyják el végérvényesen, de Jólánka parkjának tisztásán a görög szobrok mellett a paraszti kunyhó is megfér, és legalább az énekekben dicsérik az »erdei nép« idilli életét. A természetes világ képviselői azonban csak mellékszerepet kapnak és együgyűségük szembeállítódik a társaságban élő emberek biztos modorával. Még az utóbbi az ideál, de ezzel egyenértékű az is, ha valaki »eredeti együgyűségében minden legkisebb feslettség nélkül megtartatott.« Helyenkint pedig mintha Rousseaut hallanánk. Egyik asszonyról írja:

... ez a tökéletes asszonyosság (mind két derék emlökkel, mind egészséges testtel meglévén az Istentől áldva) az emléket nem fitogtatásra, hanem szülötte élelmére lenni gondolta. Ugyan-csak (ezen okra tekintve) a gondos természetnek mind szabása, mind oktatása szerént; a gyermekeket maga szoptatta. Tapasztalta is ezen cselekedetének valóságos hasznát: mert (maga is egészséges lévén) egészségesnek látta fiát is.

Ennél több azonban nincs nála az új szemléletből. Az életérzés, amely a regény mögött van, itt is barokk, mint az Etelkában. A regény alakjainak jellemzését is ez határozza meg. A vallásos érzés is ugyanúgy vonul végig a munkán. Még a híres radnai búcsút is, mint Gyulafi halott menyasszonyának, Radnának emlékezetére történő zarándoklást, visszavetíti a honfoglalás korába. Az idegenek lenézése szintén gyakran visszatérő mozzanat, megtaláljuk az Etelka alapgondolatát is. Az egyik mellékszereplő például ezt mondja:

... a királyokat a Rusákhoz löhet hasonlítani. Ezök maguk nem szúrnak; hanem szép illattal gyönyörködtetnek. De szúrnak bezzeg azok, akik körülötte vannak.

Kompozíciója az összes Dugonics-regények között a legszétesőbb. A főszereplők néha száz oldalakon keresztül eltűnnek szemünk elől. Tele van retardációkkal, a »trilogia« előző részeinek résztvevőit is mind felvonultatja. Minden újabb alak alkalmat ad arra, hogy az előzményekre is kitérjen. Leghosszabb kitérés a második kötet végén van, egész új regény telnék ki belőle. Minden széteső ebben a regényben; a barokk negénystilus végső állapotát mutatja, az öncélú meseszöveget, melynek még látszategységet sem ad a mögötte lévő, szintén bomlani kezdő, de önmagával teljesen le nem számolt barokk gondolat.

A belső tartalomtól függetlenné vált, készen kapott motívumokat öncélú meseszöveg céljaira felhasználó eljárási mód jellemzi Voltaire *Zadig*-jának megmagyaráztását is.⁵⁸ Az előbbi fejezetek után természetes, hogy a derék piarista semmit sem vett át Voltaire szelleméből. A szatíra teljesen elmarad nála, csak a külső történetet követi, hosszadalmas kitérésekkel. A történetet Taksony korába teszi át és néhány szállal előbbi regényeihez is (*Etelka*, *Jó-lánka*) hozzáfűzi. Nemcsak a mese egyes szálai, majdnem minden előző munkáihoz mutat vissza. Voltaire friss szellemességű stílusából kényelmesen hömpölygő barokk mondatok lesznek, s a katolikus pap szeme módosítja az erkölcsi érzékének meg nem felelő részeket. Természetesen az idegenek lenézése is végigvonul a könyvön, a szereplők sorsát pedig a Magyarok Istene irányítja. Semmi voltairei sincs ebben a Gyöngyösi és Barclay szellemében készült áldolgozásban, ez a negativum is talán eddigi megállapításaink mellett bizonyít: Dugonics nem érzi még az új Európa ifjító szellőjét, világa a régi, barokk világ. Ha valami újjal véletlenül találkozik, annak csak külsőségeit képes átvenni.

⁵⁸ Horváth János: Dugonics Csereijének forrása. EPHK. 1907:545.

Stilus

A barokk regény stílusa: Dugonics stílusa. A hatás tudatos növelése. Észszerű motiváció. Érzékiség. Mellérendelt mondatok. Parallelizmus. Preromantikus elemek csak a barokk kereten belül jelentkeznek. Formabontás. Barokk és népiesség.

Elsősorban a hatás tudatos keresése az, ami a barokk regényt jellemzi.⁵⁹ Tobzódik a dekoratív jelenetek (vadászat, párbaj, ünnepély, felvonulások, stb.) leírásában. Ilyenkor elkalandozik a részletek felé s azzal sem törődik, hogy a főesemények egymásutánját így megtöri. Formaideálja a kigyózó vonal; ezt a vonalat eddig Dugonics valamennyi munkájában felismertük. Erre szolgál nála a mellékszereplők sorsának részletes elmondása is, amit még fokoz azzal, hogy gyakran előző munkáira is visszaütal (*Jólánka, Cserei*). A cselekményt, a sok kitérés miatt, nem tudja, nem is akarja időrendben, logikusan követni. Sokszor, ha nem figyelünk a nevekre, nem is sejtjük kiről van szó. Annál inkább nem, mert a dolgok alakulása mögé sohasem látunk be, a barokk író ezt megfoghatatlannak tartja, mindég csak a készet kapjuk, váratlanul és meglepően. Mindez állandó, egy pillanatra sem elcsittuló, izgalmas mozgást hoz létre, játszik az olvasó idegeivel, akár csak a modern detektívregény, az amerikai film. Az *Aranypercékben* egész az utolsó pillanatig bizonytalanok vagyunk Julianna

⁵⁹ A barokk regény stílusára vonatkozólag: Gunther Müller idézett munkái mellett lásd még Cyzarz: *Deutsche Barockdichtung*. 1924. és Zolnai Béla tanulmányát: *Körmondat és tiráda*. Minerva kvár 20. Bp. 1929. Felhasználtam Sik Sándor egyetemi előadásairól (Zrinyi, Gyöngyösi) készített jegyzeteimet is. V. ö. még: Horváth János: *Barokk ízlés irodalmunkban*. (Napkelet 1924.)

sorsa felől. Julianna már a vesztőhelyen van. Megtörténnek a kivégzés előkészületei, melyeket részletesen leír. Az ártatlanul szenvedő leány sorsán aggódó olvasó már szinte kétségbeesik, mikor az utolsó pillanatban kiderül a vád hamissága és a kivégzés elmarad. De amikor azt hisszük, hogy minden megoldódott, az író újabb bonyodalmat visz a cselekménybe, hogy az érdeklődést fenntartsa, az izgalmat fokozza.

A barokk világtérzést a lét drámai értelmezése jellemzi, ez nyomja reá bélyegét a regény stílusára is. Nyugalom, megállás sehol sem lehet, minden túlfűtött, de állandó feszültség csak a befejezésben, hosszas előkészítés után oldódik fel. Ezt a nyugtalanságot, a regényszöveg dramatizálására való hajlam is fokozza. Dugonics valamennyi regényében gyakoriak a dramatizált részek, Voltaire munkáját is így dolgozza át. A figyelem állandó ébrentartását szolgálja a szerző meditációja is, melyre Dugonics minden alkalmat megragad. Nemcsak a főhős sorsával kapcsolatban mondja el erkölcsös okoskodásait, hanem gazdag történeti, földrajzi, nyelvészeti ismereteit is élénk adja, legtöbbször lapszéli jegyzet formájában, de oly részletességgel, hogy a főszövegből néha csak egy-két sor marad. Maga a szedéstükör, különböző nagyságú és típusú betűk keverésével és a főszöveg szétbontásával szintén a barokk stílusideál kifejeződése, elég ha bármelyik lapjának vizuális hatására gondolunk. A közbeszótt ének, (Barclay is szívesen alkalmazza) szintén bontja a kompozíciót. Az igazi, nem bomlófélben levő barokknál a főgondolat ugyan még összefogja a cselekményt, de minden esetben nagyon lazán. A barokk regényt általában nagyfokú lazaság jellemzi, a barokk épületek nagyarányú, átfogó módon megkomponált szerkezetét hiába keressük benne. A széthúzó tendenciák azonban csak a cselekményben jelentkeznek, az alapgondolat min-

dig szem előtt van, minden oldalon, minden helyzetben kategorikusan kifejezésre jut. Csak a regénydekadens fokán válik a mese, a külsőségekben való tobzódás öncélúvá. Az *Etelka* vagy az *Aranypercek* ebből a szempontból a barokk regény tisztább típusát képviselik, különösen az *Etelka*. *Jólánkában* azonban egyedül csak a meseszövésszövege csavargása fontos az írónak.

Mert meggyőzésre is dekoratív hatáson keresztül törekszik, a dolgokból ábrázolni csak a fizikailag érzékelhetőt tudja. Az egyéni iránt nincs érzéke, ép ezért a lélek belső, magányos fejlődése nem érdekli. Minden regényalak jelleme csaknem ugyanaz. Aprólékos finomságokkal nem törődik, nagy, durva ellentétekben lát mindent, külön út nincsen: csak jó van és rossz. (Etele, Róka.)

Hősei a végtelenségig következetesek. Válaszútakról, lelki harcokról semmit sem tudnak, a törvény szabályozza életüket. A motiválás ép ezért, bár észszerű, érzelmileg teljesen valószínűtlen. Etelka, aki kimondhatatlanul szereti Etelét, testével akarja megvédeni tőle Zalánfit, boldogtalanságának okát, anynyira természetesnek tartja az apai parancs megtartását, mely szíve ellenére Zalánfi feleségéül rendeli. Etele ezen nem háborodik fel, sőt nem győző eléggé csodálkozni szerelmese »ritka erkölcein«. Ilyen célkitűzés mellett beleérzésről természetesen szó sem lehet. Ami a lélekben végbemegy, csak külső megnyilvánuláson, a testi elváltozáson keresztül tudja ábrázolni az író. Akivel valami történik elpirul, elfehéredik, reszketni kezd, énekel vagy ugrándozik. Dugonics néha bravuros módon alkalmazza ezt a jellemzési módot. Egy örvendező leányról ezt írja többek között:

Ugy is tetszett: mint-ha (piros ajakai között) a most eregetett szavak gömbölyűbben ugrándoznának ki-felé...

Az állandó mozgalmasságot, az érzelmi élet.

festésébe is beleviszi. Rövid idő alatt az érzelmek igen változatos, egymással gyakran ellentétes skálát futtatja át alakjaival, de a legszenvedélyesebb lelkiállapotok, általában minden spontán lelkiállapot bemutatását elmellőzi, leirhatatlannak tartja. Az *Aranypercek* befejezésében például Kálmán így szól Juliannához:

Minő szívvel, minő érzékenséggel fognak Tégedet a Szerémiek mind látni, mind megölelni, könnyebben képzelhetik magoknak ezen történetet olvasó kegyes emberek, sem mint éz azon örömet szóval ki mondhaszam.

Ezzel a kényelmes formulával igen gyakran él.

Tájélménye, természetélménye nincs. Természeti leírásai rendszerint klasszikus reminiscenciák. Látásmódja általában erősen intellektuális, erre talán legjellemzőbb az, hogy Szegedből, melyet annyira szeret, elsősorban földrajzot, történelmet, általában tudományt lát meg és ezt adatközlésszerűen írja le. Sokszor nem is ad mást, mint felsorolást:

Egy-néhány napok után jobb egészsége lévén a fejedlemnek, nagy gyönyörűségét mutatta a' Halászatban is. Az úgy nevezetett Maros tőben, éppen kellő-közepére a szőke Tiszának, az öreg hálókat terítette Zalánfi. Csodálatos nagy számban uszkáltak ezen Udőben a sok-féle halak: úgy-mint a pettyezetett högyös-órú Söregök; a piros-szironnyájú kövér Pontyok, a föl-állott óru szálkátlan Ketsegék. Untig elég Dévér, Süllő, Bucó, Márna, Menyhal, Sügér, Compó, Kárász, Tok, Viza, Cigány-hal. Szám nélkül a Gárda-keszegek; a Jász-keszegek, a Kerek-keszegek, a Tamás-keszegek, a Vörös-szárnyú keszegek.

Ez a kemény, mégis mozgalmas, élénk jelzőkkel átérzékesített felsorolás egyik kedves formája néki, mely lépten-nyomon élénk tűnik. Etelka egy álmát így mondja el:

Veres posztóval bé-vonttnak látszatott háló osztálya.

Szer-felett való pörsögéssel égett éjszakai mécse. Farkas-módra ordítottanak a sima Melákok, a lompos Komondorok... Éktelenül vernyákkoltak a' fekete macskák: futkostanak és cincogtanak a kis egerek, a nagy farkú patkányok. Az éjjli bagjok (sic) is, ennek-előtte nem hallott huhogásokkal, alkalmatlankodtanak. Ami leginkább elrémítette a félénk Kissasszonyt, az vala: hogy a Hárfán magoktól el szakadoztanak a' húrok, nem egyszeriben; hanem egy-más után: nagy pattanásokban.

Az érzéki hatásra törekvő barokk író itt szerencsésen használja fel a mindég naturalisztikusabb hatást felébresztő tájszavakat. A szentimentális regények leányálmai mások! Kármán nem írta volna le e szavak egyikét sem.

A következő típusú átérzőkiesítés is igen gyakori (a megtérő Rókáról szól):

Ekkor érezhette már Róka az Isteni kegyelemnek ki magyarázhatatlan édességét.... stb.

Mondatszerkezetének módjában is felismerhetjük a barokk stílus jellemző jegyeit. Kedves formája a mellérendelés, mely azonban nála legtöbb esetben igen átnézett, megszerkesztett, bár találunk példát nehezebben áttekinthető mondatszövevényre is:

Könyörülj édes Anygom, mint rajtam, mint Etelén. Ezen jó téteményed olly méltóságos lészen, ennél nagyobbra fel nem emelkedhetel. Sőt: az Isteni téteményeknek végtelen nagyságokhoz úgy fog közelíteni ezen dicsőséges cselekedet; hogy méltónak fog ítéltetni a Menny-béliektől hogy utolsó legyen szarándokságban: ne talán tán, ama hallatlan Istenhöz illő téteményed után, valami halandóhoz tartozandó dolgot cselekedgy.

Gyakran alkalmazza az állandóan visszatérő ellentéteket, a stílust mozgalmassá tevő alliterációt és az ismétlésnek különböző fajait. Valamennyi a ba-

rokk prózastílusának jellemző sajátága. Gyulafi és Kaléta beszélgetéséből:

Gyulafi: Hogy egy esztendőül fogva veled nem voltam; fényösök lehettenek ugyan a' napok; de előttem még-is éjji sötétségnek teccöttek.

Kaléta: Most pedig én (midőn karjaid közé szorítál) az éjji sötétséget is merő napnak vélem.

Gyulafi: Ha tehát engömet úgy-annyira szeretté; elhagyattatásom után, miért hoztál az éjji sötétségbe?

Kaléta: Ha Te is engömet úgy-annyira kedveltél: a' pártának megtartásával, miért nem hagytál a' merő napban élni?

A barokk stílus sohasem egyszerű. Tudatosan komplikálja a nyelvet, a kifejezés lehetőségeit szélesíteni akarja. Dugonics is kezdettől fogva, hol tudatosan, hol akaratlanul újítja a nyelvet. A népnyelvvel való kapcsolata pedig az első pillanatra szembetűnő.

Stílusának népiességét eddig mindenki kiemelte, aki foglalkozott véle. Durvának, ízléstelennek találják. Ez a »durvaság« azonban nem szükségkép népi érdeklődésének tulajdonítható. A barokk stílus elbírja a legszélsőségesebb naturalizmust is, elég ha Pázmányra, Gyöngyösire és Faludira emlékeztetünk.

A népi gyökerekhez való tudatos visszatérni-akarás azonban, mely kétségtelenül megvan Dugonicsnál, irodalmunk újabb fejlődési állomását mutatja. Hogy Herdert ismerte volna, arra semmi bizonyítékunk sincs, sőt egy anekdotikus jellegű feljegyzés az ellenkezőre vall. Mégis bekapcsolhatjuk a népiesség ekkor kezdődő európai divatába, még pedig Révain keresztül, mivel jó barátságban volt és levelezett. Legelső munkáiban, bár tagadhatatlanul sok van a szegedi nyelvből, még alig találkozunk a későbbiekre jellemző népiességgel. Valószínűnek tartjuk, hogy Révai ismeretes felhívása (1782) hatott reá döntő módon. Révai, aki Denis közvetítésével jutott el a versek, hagyományok gyűjtésének

gondolatához, akár Herderék, összekeveri a régít és a népit.⁶⁰ Így van ez Dugonicsnál is. Mikor az árpádkori udvar magyar nyelvét meg akarja teremteni, a nép nyelvéhez fordul, mint a hagyományok megőrzőjéhez. Népi világot azonban sohasem akar ábrázolni. Mondanivalója sehol sem naiv, arra törekszik, hogy »gondolatai mélyek, méltóságosak« legyenek. A népi költészettől vagy a népmesétől nem kér inspirációt, az ő világa más, komplikáltabb világ, melyet ennek megfelelő szerkezeten keresztül akar kifejezni:

... »az én Karikleámnak egész története nem úgy iratódik le a könyvben, mint: mint Szegváron a meséket szokták a Fonóban kezdeni: Volt egyszer egy leán, kit Karikleának hívtak. No jó — hanem: mint Etelkában és a Gyapjas vitézekben, közepén kezdődik az egész dolog; az-után tér vissza a történet elejére: végképpen mondgya az utolsó eseteknek rőndjét.

Csak is a legkülsőségesebb értelemben vett nyelv népi nála, (ő-zés, tájszavak használata, a közmondások, szólások egy része), gondolatvilága, kifejezési formája nem. A népies elemektől átszőtt nyelven a barokk stílusideált akarja megvalósítani. Maga a közmondások, példabeszédek, szólások gyakori alkalmazása nincs szükségképpen ellentétben a barokk stílussal, mely tudvalevőleg szereti a közmondásos fordulatokat. A közmondások halmozása már Gyöngyösinél is gyakori, aki Dugonicshoz hasonlóan, a szóbanforgó esetre vonatkoztatható minden közmondásos formulát szeret felsorolni.⁶¹ Dugonics közmondásainak részletes elemzése azt is kideríthetné, hogy csak egy részük régi gyökerű, a többi klasszikus reminiscencia, ép úgy mint Faludi »beszédét ékesítő különös szójcítési«, me-

⁶⁰ V. ö. Horváth János i. m. a továbbiakra nézve is. Előszó.

⁶¹ Nagy László: Gyöngyösi és a barokk. Bp. 1929.

lyek forrása a népi nyelven kívül az irodalmi régiség is, főképp Pázmány.

Faludi különben erősen hat reá. Stílusában úgy látszik, az ideális népi-régi-t látja s verseit gyakran énekelteni árpádkori hőseivel, sőt maga is szer ezekben a stílusban éneket, legalább is erre vall az, hogy az *Etelka* második könyve előtt sajátjaként leköszölt sorok, mint régi ének, *Jólánkában* több strófává kiegészítve jelennek meg.

Mint már Horváth János alapvető munkája reá-mutatott, ⁶² Dugonics minden idevonatkozó tettét hagyománymentő szándék jellemzi, ezért kever »babonát, néphitet, anekdotát, helyi mondát, népetimológiát, régi vagy régies éneket, népdalt, gyerekjátékokat, mondókákat, stb....« A preromantika új, az előbbinél igazabb irodalom utáni vágya elsősorban ebben, az új források, új anyag iránti érdeklődésben van. Ő még nem száll le a néphez, mint majd később teszük. Ellenkezőleg. A nép irodalomalatti termékeit akarja az irodalomba felemelni. Az *Etelkáról* írja:

A magyar közmondásokat, példa beszédekét néhol (tömöttebben is) bele-szorítottam: hogy nyelvünknek eme gyöngyei a tengerbe ne vesszenek Szél-vizeinkben.

Attól az általános irodalmi érdeklődéstől, mely ekkor már tárgyválasztásban is szívesen fordul a népi és primitív világ felé, teljesen távol áll. Alacsonyabb osztályból való alakok, a hierarchikus barokk elképzelésnek megfelelően, csak mellékszerepet kapnak nála: szolgák, szolgálók, katonák. Jellemzésük soha sem népies: a barokk jellemzés állandó jegyeit mutatja, melynél magától érthetődő, hogy a hercegkisasszony szobaleánya, úrnőjéhez hasonlóan, a szerencse forgandóságáról elmélkedik.

Az előző kor zártabb kifejezési formáit felbontani akaró tendenciák szintén csak a barokknak

⁶² I. m.

felismert stíluson belül és igen ritkán jelentkezik nála, rendszerint jellemző szándékkal. Etelébe reménytelenül szerelmes Világos például így kezdi vallomását:

Már most pedig: mi tagadás benne édös Etelém! Én immár (a' magyar Szűzek közül) egygyet választottam részödre. Tsak a Te jóváhagyásodtól függök. Ő téged (bizonyosan) nem csak nagyra böcsül — hanem — — tisztel is — — szeret — — (óh Egek most segítsetek!) Nincs is messze tőled. Jég a' téjhöz, víz a vízhöz nem hasonlít úgy, mint ő én hozzám. Ugyan kívánhatod-e: hogy nevét kiszalasszam? — — azt — —

A szaggatott, nem nyugalmasan lezárt, hanem be sem fejezett mondatok már a preromantika nyíltabb mondat szerkesztése felé mutatnak.⁶³ Igaz, ugyan, hogy a szóhangulat egy cseppet sem preromantikus, az udvariassági formákkal, és közmondással felékesített vallomás nem a Juliák, Wertherék, Fannik vallomása. Nincs mögöttük a preromantikus íróra jellemző beleérzés sem. Dugonics nem életérzésének kényszerítő ereje miatt bontja a formát, hanem racionális megfontolásból: az idézett példán (melyhez hasonlótnem sokat találunk nála) Világos zavarát akarja bemutatni. De hogy a le nem zárt, »végtelent kereső« mondatra is találunk példát nála, az megint azt bizonyítja, hogy az alapot képező barokk gondolatot nála már újabb jelenségek is színezik.

⁶³ V. ö. Zolnai Béla: Körmondat és tiráda.

Barokk és preromantika

»Gothic novel.« Lélekrajzolás. A kortársak véleménye.
»Septentriomanie.« Ismét európai háttér. Sajnovics és Hell.
A halbőrös atyafiak. Dugonics heroizálja őket. Etelka, Ethelinda, Ethelwina. Vörösmarty szerelmé.

Amit népiességéről és stílusáról elmondtunk, a preromantika többi összetevőjével való kapcsolatára is áll. Szerb Antal Dugonicsot »minden tetteben« a preromantikához kapcsolja,⁶⁴ ezt azonban csak azért teheti, mert Dugonicsnak csupán egyik, különben igaz, arcát nézi. Igaz ugyan, hogy Dugonics visszatér a nemzeti multhoz, ez a visszatérés össze is esik a »gothic novel«-lel, de ahogy visszatér, az nem igen tetszhetett az új ízlés embereinek. Alakjainak, bár a nemzet őskorában élnek, semmi közülük sincs az új divat primitív, szentimentális, csak az ösztönökre hallgató rousseau-i ősembereihez. Ha néha meg is jelenteti őket, csak egy pillanatra teszi, akkor is epizód-szerepben. Emberideálja ép az, ami ellen a preromantika lázad, a konvenciók megkötő összefüggéseiben élő, minden, csak nem természetes barokk ember.

A preromantikus regény jellemző sajátága, a mindinkább befelé forduló lélekrajzolás sincs meg nála. A preromantika állandó, tárgyaltalan sóvárgását egyik hőse sem ismeri. Etelka nem vágyik el a világból, mint Kármán Fannija. Ha nem is mindig boldog, boldog akar lenni és tudja, hogy ezt el is éri. A preromantikában ismeretlen a boldog beteljesülés, Dugonicsnál csak ez van. Maguknak a regényeknek komplikált cselekménye, tipikusan barokknak felismert szerkezete szintén ellentétes az

⁶⁴ I. m. Dugonics északi érdeklődésének európai hátterére Zolnai Béla többször utalt előadásában, e sorok írójának figyelmét a részletesebb megvizsgálására ő keltette fel.

új irodalmi ízlés kevésbbé előkelő keretet, kevésbbé »romanesque« bonyolítást és valóságosabb, emberibb ábrázolást követelő törvényeivel. Idegen tőle az új természetlátás is; három-négy mondatnál hosszabb tájleírás egyszer sem fordul elő nála.

Ha találkozunk is a preromantika egyes motívumaival, ezek csak annyira hatnak reá, amennyiben nincsenek ellentétben a barokk felfogás formai és tartalmi jegyeivel. Mint láttuk, barokk kereten belül jelenik meg népiessége, múltbafordulása és nagyon ritkán a természetes élet dicsérete. Etelka könnyeit, elájulásait szintén preromantikus vonásnak szokták emlegetni, annyi könnyet azonban, amennyit a különben nagyon is férfias fejedelmi kisasszony szemében látunk, az akarat ilyen kikapcsolásait ép a szerelemben (és csak ebben) megbocsájtó heroikus regényekben is találunk.

A felsorolt megszakításokkal elfogadhatjuk Szerb Antal finom megállapításait, csupán a konklúzió módosul: *Dugonics minden tette kapcsolatba hozható a preromantikával, ez a kapcsolat azonban külsőleges.*

Maguk a kortársak hol barokk, hol preromantikus hangulatot éreznek ki sorai mögül. Az utóbbira igen jellemzőek a *Mindenes Gyűjtemény* cikkírójának megjegyzései:

...Alig tud még magyar nemzetünk szebb és nyájasabban gyönyörködtető született magyar románt mutatni, mint Ft. Dugonics András úr ezen Etelkája, mely más akármely, még oly kiállérozott nemzetek könyveik közibe is méltán beillik. Első volt jóformán a költeményes elmének ilyen munkái között, e században ama híres anglus: Pamela, melyet megszeretvén, már sok nemzetek olvasnak anyai nyelveken. Azoltá (felébresztetvén efféle munkára az anglusok által a franczok s németek is) készítgettek ilyeneket. S úgy vélem: legközelebb lévén ezek hozzánk, mindkét hazánkban ismeretessé lesznek Hallernak *U sz o n g j a*, Alfredje, Veilandnak *A g a t h o n - j a* s Arany *T ü k ö r e*; Sternhain

kisasszony történetével együtt. Duschnak Ferdinens Károlya. Meisnernek Alcibiadese és más ezekhez hasonlók. És habár mindezek a magok nemekben merő remek munkák, mégis csak alig lesz az ilyen találmányos könyveknek bőségében egy is, melyben több magánosságok, kedves régiségek s hazabelieket illető és haszonnal gyönyörködtető dolgok találtassanak, mint Etelkában.

Annyi »magánosság« ugyan, mint az Etelkában, bármelyik heroikus regényben is előfordul. Etelka rokonának felfedezésében pedig inkább Pálczi Horváthnak adunk igazat. Dugonics európaiságát azonban, melyet az egykorú recensens oly lelkesen domborít ki, még így sem fenyegeti veszély. Csupán az történt véle, mint az egykorú magyar társadalom nagyrészevel: kissé elmaradt korától. A preromantikának első állomását képviseli, azt, amelyik még nem a megváltozott lélek új hangját fejezi ki, hanem megmarad az élet és a költészet régi felfogásában. De érdeklődésének új irányával, új források, új minták keresésével az utána jövő gyökeres forradalmat, az »igaz költészet« fogalmának, modern irodalomszemléletünknek kialakulását segíti elő. Az európai preromantika kiváló kutatójának, Van Tieghem-nek műszavával a változás első jeleit, (az új források, új minták keresését, vagy legalább az ezek utáni vágyat) »préromantisme externe« megjelöléssel foglalhatjuk össze⁶⁵ s a fogalmat így megszűkítve, most már könnyebben eligazodhatunk az új források legérdekesebbjének, az északi népek irodalmi felfedezésének Dugonicsra tett hatása kérdésében is.

Halász Ignác már 1880-ban részletesen foglalkozik Dugonics finn-ugor érdeklődésével és reá-

⁶⁵ V.ö. La sensibilité et la passion dans le roman européen au XVIII. siècle: Revue de litt. comp. 1925. — a fejezetben felhasználtam még: Mornet: Le romantisme en France au XVIII. siècle c. művét. Paris. é. n.

mutat, hogy az északi rokonság első irodalmi propagátora idevonatkozó ismereteit Hell Miksától és Sajnovicstól szerezte.⁶⁶ A kérdéshez azóta senki sem nyult hozzá, pedig e két, első pillanatra talán nem sokat ígérő név a »magyar író« egy igen jelentékeny európai áramlatba kapcsolja bele.⁶⁷

Abból a sokirányú érdeklődésből, mely a tizen-nyolcadik század új esztetikát kereső íróit annyira jellemzi, a további fejlődésre talán legtermékenyebb a primitív kultúrákhoz való visszatérés vágya, a primitív költészet kedvelése volt. Macpherson ossiani énekeinek, Evans gall balladáinak, Percy régi angol gyűjteményének, hogy Herder idetartozó nagy agítációját ne is említsük, az egész európai irodalomra tett hatásával már alaposan foglalkozik. Az új ízlés embere többé-kevésbé szembeszáll a latin-görög szellemre alapozott irodalmisággal. Ha földrajzi szempontból nézzük érdeklődésük irányát, őket többé nem a klasszicizmus hangulatát revaláló dél, hanem a ködösebb, problematikusabb, mithikus homályba vesző észak érdekli.

Az új érdeklődés jóval Herderék előtt megkezdődött. Már a tizenhetedik században többen vizsgálják az északi, elsősorban skandináv ősvallás és ősköltészet titkait, főleg Saxo Grammaticus középkori munkájából kiindulva.⁶⁸ Mellette Krisztina svéd királynő egyik udvari tudósának, Johannes

⁶⁶ V. ö. Sajnovics hatása a magyar költészetre. Budapesti Szemle. 1880. XLIII. sz.

⁶⁷ A továbbiakra nézve v. ö. elsősorban Van Tieghem alapvető tanulmányait a már idézetten kívül, különösen a »La mythologie et la poésie scandinaves« címűt, szintén a »Le préromantisme« c. kötetben, továbbá Mornet: i. m.

⁶⁸ Danorum regum heroumque historiae. stilo eleganti a Saxone Grammatico, natione Sialandico, necnon Roskildensis ecclesiae praeposito, abhinc circa trecentos annos conscriptae et nunc primum literaria serie tersissimeque impressae. Paris. 1514. Posthumus kiadás, Saxo 1204. körül hat meg.

Gerhard Scheffer-nek, a kiváló klasszikus philologusnak 1673-ban kinyomatott Lapponiája is hamarosan jelentős szerepet kap az új érdeklődés iránnyitói között. Az északi költészet iránt Wormius érdeklődik elsőnek, még teljesen a klasszikus esztétika szempontjából. A kezébe kerülő ősi skandináv énekeket távolról sem érzi primitiveknek, boldogan fedezi fel gazdaságukat, a 163-féle metrummal bíró költészetet a görög-római irodalom méltó társának tartja. Sokáig nem is mennek messzebb. Az új világ ugyan divatos lesz, de csak a történetírók körében. Új életformára, új esztétikára egyikük sem akarja a figyelmet felhívni, de mégis a történetíró Rosenius, Bartholonius, Sheringham és követőik munkái az »igaz költészetet« kereső új európai irodalomnak ihletőivé lettek.

A skandináv költészet és mithologia a század végére egész Európában elterjed. Nyugati útját Paul van Tieghem értekezései már részletesen kimutatták, nálunk eddig csak a szintén idetartozó osszianizmussal foglalkoztak, pedig az északi dolgok divatja, — a »septentriomanie«, mint a franciák nevezik, — többi összetevőivel is alakította irodalmunkat. Mi a kérdést egyelőre csak Dugonics szempontjából vizsgáljuk meg, mielőtt azonban ezt megtennénk, vessünk egy pillantást arra, hogy a németek mily módon reagáltak az új divatra.⁶⁹

A nem rég felfedezett ősi germán világ természetesen kezdettől fogva nagyon érdekelte őket, különösen az írókat. Herdertől azonban még messzire vagyunk, általában Wormius szemlélete kísért. Tulajdonképen nem is történik más, mint divatba jön az északi téma. Az északi költészet új, a régítől elütő voltát jóval később veszik csak észre. Egyelőre a heroikus regény hősei, vagy az anakneoni költészet életszemlélete is jól elfér ebben a mi-

⁶⁹ Előbbieken kívül v. ö. Richard Batka: Altnordische Stoffe und Studien in Deutschland. Euphorion. 1896—1899.

lieuben. A hideg istennőt, Freyát a rokokó Vénusok módjára átérezkesítik, leányait pedig hurikhoz hasonlóknak képzelik el, mint Gerstenberg, Gleim és Wieland. Mások a kor racionalista szemléletét vagy pedig az akkor kezdődő nacionalizmus gondolatát vetítik vissza az őskorba. A francia Mallet, aki azonban elsősorban Németországban hat, viszont a felvilágosodás eszméin keresztül nézi. Látásmódjából, mely az északi népek tulajdonságait a klíma hatására vezeti vissza, bennünket elsősorban az érdekel, hogy szerinte az egész Északot valaha egy nép lakta: a kelták. A germánok, gallok és skandinávok valamennyien kelta törzseknek számítanak nála. Zavaros felfogása nagyon elterjed és még sokáig kísért. Belekerül a nagy Encyclopediába is, innen ismeri meg, az olasz Cesarotti közvetítésével, az osztrák jezsuita Denis, aki csakhamar minden északi vonatkozás európai hírű specialistájává válik.⁷⁰ Költészetére is hat az új világ, melynek levegője nála az osztrák barokk hazafias szellemével keveredik. Ossziánt, mint ismeretes, latin hexameterekbe is átülteti. Költeményeinek nem kis szerepük van abban, hogy lassankint az egész német irodalmi köztudat a tudományosan is megállapított ősi dicsőség mámorában úszik. Tacitus és Macpherson szövegét bizonyos fokig félreértve, ekkorra már kialakult az erős, őszinte, gáncs és félelemnélküli germánok képe s ezzel együtt egy, valaha egész Északot magában foglaló, hatalmas, tisztaerkölcsű germán birodalom fikciója.

Úgy látszik, a finn-ugor nyelvészet első próbálkozásai is az észak-kultusznak köszönhetők. Halász Ignác is utal rá, hogy Sajnovics figyelmét a lappokra útítarsa, Hell Miksa hívta fel, még pedig Scheffer Lapponiája alapján.⁷¹ Hell különben maga

⁷⁰ Az előbbieken kívül lásd még: P. v. Hoffmann—Wellenhof, — Michael Denis. Innsbruck 1881.

⁷¹ I. m.

is foglalkozott a kérdéssel, Prayval levelez róla⁷² és *Expositiones Literariae* c. munkájában, melyet Sajnovics bőven felhasznál, kifejti, hogy a magyarok őshazája a mai Kareliában volt, honnan egy részük a IX. században délre vette útját. Bizonyítékul nem csak a nyelv rokonságát hozza fel, hanem a kareliai fejedelmek két kart ábrázoló címerét is. Maga Karjel szerint jeles karú, kitűnő karú lenne. Észak romantikus varázsa magával ragadta őt is. Amint a németek egy hatalmas ősgermán, ő egy hatalmas ősmagyar birodalomról ábrándozik. Természetesen német indításra. Denisnek jó barátja volt, az észak-rajongó bárd verset is írt rokonlelkű magyar rendtársa arcképe alá, halála után pedig elkészíti epitaphiumát.⁷³ Hell Miksa Scheffer Lapponiáját is Denisnél láthatta először, akire a munka nagyon hatott s ezek szerint nem csak az osszianizmus és a herderi eszmék közvetítését, hanem a *septentriomanie* magyar változatát is ennek az érdekes poétának köszönhetjük, kinek magyar vonatkozásai rég megérdemelték volna egy részletes tanulmányt.

A minden ősmagyar után lázasan érdeklődő Dugonics jól ismeri ezeket az új eredményeket, elsősorban Sajnovics munkáján keresztül, bár Scheffer neve sem ismeretlen előtte és egy helyen Saxo Grammaticust is idézi.⁷⁴ Észak-szemlélete teljesen megfelel a Herder fellépése előtti németekének. Semmi primitív, semmi barbár sincs ezekben az északi emberekben, a heroikus regény sablonjait mutatják. Ugyanakkor, mikor Herder már lapp énekeket közöl, Dugonicsnál egy szó sincs a népről.

⁷² Irodalomtörténeti Közlemények. 1900:337. 1. közölt leveleiből.

⁷³ V. ö. Wurzbach: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. VIII. Theil. 262. laptól.

⁷⁴ V. ö. Argonauticorum libri comp. 3. Nemz. Muz. Fol. Lat. 84.

Északon is csak a fejedelmi udvarok érdeklik, előszeretettel mélyed bele a barokk ízlésű kastélyok leírásába. Wieland vagy Gerstenberg rokokó verseihez hasonlóan lát ő is. De az északi mithologia irodalmi felhasználásáról már nem tud, nála nem Odin, hanem a Magyarok Istene uralkodik Karjel, Lápország, Finumország precieuse hercegekisasszonyain. Azokról sem tud, akik a skandináv ősköltészet formai kincseit, életérzését, mint új esztétika alapjait állítják a klasszikusokon alapuló esztétikával szembe. Dugonics, aki a barokk szellemmel soha sem kerül annak lényegét is kikezdő ellentétbe, az északi rokonoknál nem stílusforradalmat keres, ezt nem is érzi feladatának. Annál inkább a nemzet önbizalmának fokozását. A nemzeti történet, mely ekkor még öntudattal, biztonsággal nézi a múltat, hősi szellemet, csodálatraméltó érdemeket látván benne, Dugonicsnál még jobban megerősödik. Az ország régi területe pedig kiszélesül egy hatalmas, szinte a rómaiakéhoz hasonló ősmagyar birodalomká.

Mivel mind-nyájan azok a nemzetségek, melyek Éjszak felé laknak (a Finomok, a Lápok, a Cudarok, a Botosok, a Holmiak, a Honváriak) régenten a magyar nyelvet egyetemben tudták; bizonyosak lehetünk abban: hogy mind-ezek a Scitáknak véreik, avagy talán szülőik. De ezekben az üdőkben azon említett Nemzetségeknek nyelvök igen meg-változott. Sok idegen szavak iktatód-tak bele. Mind az által: mivel: (még mostanában is) kitesszik: hogy azoknál éppen olyan a Szó-szerkesztés (Syntaxis) és a Szó-ejtés (Cusus nominum Conjugationes verborum) valamint a Magyaroknál (mert ebből a kettőből ősmértetik meg a nyelveknek atyafiságjok); az ő megromlott mostani nyelvöket is magyar ivadéknak kelletik mondanunk, a'mint ezt bővebben meg-mutatta Sajnovics boldogult jezsuvita... stb.*

Az ősi nagy Magyarország elképzelése, mely most

* Dugonics ritkított.

már nemcsak a Kárpátoktól körülzárt területet öleli fel, hanem kitárja karját egész az Északi Jeges Tengerig, a barokk földrajzírók szemlélete nélkül nem született volna meg. A nagy magyar birodalomban különben a lakók is barokk emberek, az uralkodóhoz való hűség, nagylelkűség, vendégszeretet, udvari szerelem az ősi Lápország vidékén ép úgy megtalálhatók, mint a tizennyolcadik századi jezsuita íróinknak a hősi magyar nemzetről adott jellemzéseiben. A magyarságára oly büszke Dugonics csak így rajonghatott a »halbőrös atyafiakért«. Heroizálta őket, mint Denis Ossian énekeit, s minden északi népet magyarnak gondolt, akár csak Mallet követői germánnak.

Préromantisme externe, szögezhetjük le az előbb felvetett európai műszóval. Még azt sem tartjuk lehetetlennek, hogy valamelyik északon játszódó német heroikus regény hatott Dugonicsra. Maga az Etele, Etelka elnevezés is mintha ez szuggerrálná. Talán a kelta-ösgermán érdeklődéssel divatba jött nevek magyar változatával, a Malvinák, Oszkárók, stb. rokonával van itt dolgunk. Ismerünk olyan regényeket, hol az Etelkához hasonló Ethelinda, Ethelwina nevet viselnek a főszereplők.⁷⁵ Amelyek kezünkhöz jutottak, Dugonicsra

⁷⁵ Zolnai Béla volt szíves figyelmeztetni több ilyen regényre. Etelkához hasonló név fordul elő Charlotte Smith és M. Horstley igen elterjedt regényeiben: »Ethelinde, ou la recluse du lac; trad. de l'anglais de Charlotte Smith (1805) 4 rol. (V. ö. Petite Bibliographie biografico-romancière... p. 497. Paris. Pigoreau, Libraire. 1821.) Ethelwina; traduit de l'anglais de M. Horstley, par Octave Ségur. (1802) 2 rol. in. 12. (Uott.) Ethelwina oder das Fraulein von Westmoreland; aus d. Engl. v. Fr. v. Oertel, Leipzig. 803. (Kaiser V—VI. Romane 39.) és Ethelinde, oder die Einsiedlerin am See: aus d. Engl. (des Charl. Smith) von B. Rolli 5. thle. Leipzig. 1792.

ugyan nem hathattak, de ezen a nyomon elindulva egy későbbi kutató talán szerencsésebb lehet. Az összefüggésnek valószínűségét támogatja az is, hogy az eddigi véleménynel (Etelka az Etele ~ Attila kicsinyítőképzős alakja) nincs áthidalhatatlan ellentéte. Maga Dugonics egy helyen, ahol a finnek magyar voltát bizonyítgatja, így ír:

...ama Fineknél (vagyis Finomoknál) Saxo Grammaticusnak bizonyitássa szerént az Atila név igen közönséges.

Saxo általunk is idézett munkája különben a dánokról szól. Nem szabad elfelejtenünk, hogy az északi népeket e korban csaknem mindenki összetévesztette és ahol Dugonics Attilának, a húnok királyának nevét vélte felfedezni, ott más esetleg csak egy ujszerű, esetleg ép germánnak érzett északi nevet talált. Ethel hangzású név különben az angol östörténetben is előfordul. Dugonics következetesen Atilát ír, de tud a másik alakról is. Ezekután azt hisszük, hogy Etelka nevének etimológiájára csak egy szerencsés véletlen hozhat pozitivistá bizonyítékokkal is alátámasztott világot. Nekünk ez nem fontos, elég annyi, hogy a név is jogosan a pre-romantikus észak hangulatát keltheti bennünk, s ha élénk kerül, a fiatal Vörösmarty ossziáni borongású szerelmére gondolunk. Vörösmarty neve különben is jól megfér e fejezetben: Magyarvár és a Rom északon bolygó hőseinek útját, mint láttuk, Dugonics leventái már bejárták.

Dugonics eredetisége

Az eredetiség fogalma: történeti fejlődés eredménye. Dugonics a fejlődés több fokát mutatja. Személytelen író. Klasszikus munkák utánzása. Az öncélúság tagadója. Felvilágosodás és nemzeti gondolat. Mégis barokk író. Isteni igazság. Az író: szolga.

Dugonics munkáinak értékelésébe egész a legutóbbi időkig erősen belejátszott az eredetiség hiányának rosszalása, bár klasszikus tárgyú munkáitól eltekintve, tulajdonképpen még egyiknek sem sikerült forrását végérvényesen megtalálni. Szindarabjainak is (ezekkel philológusaink többet foglalkoztak) tulajdonképpen csak vázát ismerjük. Az egyetlen kimutatott forrást azonban ő mindig annyira átdolgozta, újra költötte, saját, az idegen íróétól lényegesen eltérő felfogásának rendelte alá, hogy a motívumokbeli hasonlóság még egyáltalán nem zárná ki az eredetiséget. A motívum-kutatás önmagában, — és Dugonics forrásait eddig csak ezen a szemponton keresztül nézték, — ma már különben sem elegendő, s nem jogosít fel arra, hogy egy író értékelését döntő módon befolyásolja, annál inkább nem, mert az eredetiség fogalma maga is hosszas történeti fejlődés eredménye. Hangsúlyozottan a preromantika vetette fel és a romantika juttatta napjainkig is kiterjedő diadalra. Ezt a nem is olyan régi gondolatot a multra, olyan írókra visszavetíteni, akiknek szándékukban sem volt modern értelemben vett eredeti munkát írni, a történeti szempont legteljesebb tagadása lenne. Dugonicsnál sem kereshetünk mai értelemben vett eredetiséget, annál inkább nem, mert ez hiányzott írói célkitűzéséből. A kérdés felvetése viszont érdekes eredményeket hozhat, alakjában az írói személyiségnek több különböző, a fejlődés folyamán

egymásután jelentkező, de nála együtt meglevő álmását vizsgálhatjuk.⁷⁶

Az egyéniség kultuszától teljesen távol áll. Még semmit sem tud az egykorú európai irodalom új eszméiről, melyek az írókat fölszabadítják a hagyományos mintáktól, szabályoktól, többé nem tudós mesternek, hanem az istenek földreszakadt rokonának, Titánnak, Prometheusnak tekintik, kinek belső lángolása merőben új alkotásokat teremt. Az új író nem könyvek nyomán, hanem szívéből ír, ihletője (ez a szó is akkor kerül be a nyelvbe) csak a természet. Az igazi alkotás utánozhatatlan és megtanulhatatlan.⁷⁷ Dugonics tekintetben még jóval innen van a preromantika nagy vízváltóján, s bár ő az első magyar író, kinek nevét az egész országban emlegetik, alapjában véve mégis személytelen. Nem önmagát akarja kifejezni, egyéniségét addig soha sem hallott alkotással mutogatni, nem vetkőzik le, mint a modern költő teszi, hogy látva lássák. Munkájával szemben elfoglalt attitűdje inkább a kódexek tudós kompilálójáé, aki tisztes hagyományt ápol, mely már áthullt a mulandó idő rostáján és büszke arra, hogy csak ilyet használ fel. Az egyéni invenciót alapjában véve talán meg is veti, s mikor állandóan, nemcsak az előszóban, hanem a lap alján is, forrásokra hivatkozik, mintegy dicsekszik is ezzel. Meséjének vázát lehetőleg biztos, klasszikus helyről veszi és ehhez is mindég odafűzi igazoló megjegyzéseit; mintha nem hinne az egyén mesealkotó jogában. Tulajdonképpen még a kéziratos irodalom tulajdonságai ezek, az a fok, mikor az írói eredetiség a források kombinálására, a hagyomány bővítésére, esetleg versbeszedésére terjed ki. Soha sem mondja, hogy új történetet ír, mint a régi írások ismerője, forrá-

⁷⁶ Thienemann: i. m. idevonatkozó részeit az egész fejzetben felhasználtam.

⁷⁷ V.ö. Mornet és Van Tieghem idézett munkáival.

sokból hozza napvilágra meséit. Etelka előszavában ezeket mondja:

Ki-hoztam e Szüzet a Feledékenységnak tartományából, a régi sötétségből: hogy a mostani Világ lássa: csodállya, kövesse...

Le-irtam régi Magyarjainknak Vitézségjüket: Bátorságjokat, nagyobb Lelköket. Előadtam Fejedelmeinknek szer-tartassokat. Népeikhez szeretetöket, ellenségjeik ellen Hadi-mesterségjüket. Mind-ezeket nem ujjamból szoptam; hanem ama' Nap-keleti bölcs Császárnak Leonak írásaiból vöttem; Ez jól ismerte az akkori magyarokat. Élt is segítségjökkel a Bolgárok ellen. Ha Magyar lőtt volna; jobban a Magyarokat meg-nem dicsérhette volna. Köszönnyük-meg jó szívét, szorgalmatosságát. Császár vált; pedig Keresztény, és (a' mint írássiból ki-tetszik) Isten-félő és bölcs. Bizonyosan nem hazudott.

Elő-hoztam Magyarinknak akkor hadaikat: Országunkban l'etelepedéssöket; Árpád-fejedelemnek gondosságát; az Ország részeinek mind-fölosztását, mind-él-ajándékozását: és más ehhez tartozó történeteket. Ezekről se mondhatom: hogy magam költöttem. Béla-királyunknak nevetlen Irnokjából szödtém, mely könyvnél sem régibbet, se talán hitelesebbet nem találtam.

Forrásai azonban rendszerint a klasszikus irodalomból valók. Szinnyei idézett kiadása közli egyik folyamodványát, hol egész az *Aranyperecekig* felsorolja munkáit és azoknak forrásait, Barclay a legmodernebb író, akire hivatkozik. De ha az újabb íróhoz nyúl hozzá (Voltaire), akkor is úgy áll véle szemben, mintha klasszikus mintát követne. Amint láttuk, távolról sem új eszmét, új izlést tanul belőle, nem tudja egyéniségét felszabadítani új, vakmerőbb alkotásra, csak a mesét veszi át és ezt saját szemléletéhez akarja hasonlítani. Ez azonban, épp azért, mert egyéni invenciója nincs, sohasem sikerül neki.

Tudós író, aki büszke arra, hogy ismeri a

klasszikus irodalmat. Gyakran hivatkozik reá és alkalomadtán a klasszikus író szerepét is eljátsza:

Önnön magam (mint-ha azon Pogányságnak idejében él-nék). egy pogány Írásznak személyébe öltöttem... Elő-hor-dom tehát az Isteneket, az Istennékat nagy számmal. Nem különben mind az Erdei, mind a Tengeri leg-hatalmasabb Nimfákat. Ezeket, a régi Írók szokása szerint, segítségül nem csak hivatom, hanem hívom is.

Az a hatalmas harc, mely nyugaton a klasszikus írók utánzása, általában az utánzás ellen folyik, ekkor még nálunk másokhoz sem érkezett el. Nálunk az új írók, az eredetiség propagátorai is klasz-szikussá váltak, legjellemzőbb erre Kazinczy iro-dalomfelfogása.

Az öncélú irodalom fogalma is ismeretlennek látszik a derék piarista előtt. Írásai, legalább is célkitűzéseikben evangéliumot akarnak hirdetni, mint a kódexek összeállítói, vallást akar terjeszteni, új, az előbbinél talán fanatikusabb vallást, a nacionalizmust. Az irodalmi munka néki még nem elkerülhetetlen kinlódás, gyötrelem, mint a modern kor nagyjainál, nem is megélhetési forrás, mint késői és kevésbé tiszta leszármazottjainál, az átlag-közönség ízlését hajhászó regények szerzőinél, hanem szolgálat, hazafias tett. Nem vérbeli író. A legtávolabbi nyomát sem találjuk annak, hogy esztétikai célkitűzései voltak. Ezért lehet szinte mellékes neki a történet, melyet leír, ezért veheti nyugodtan másoktól át.

Írói hivatás-érzését erősen színezi a felvilágosodás gondolatvilága. Tudatában van a nyomtatott szó nagy alakító hatásának, annak, hogy a művelődés útja az irodalmon át vezet. Lelkesen hirdeti a felvilágosodásból kisarjadt nemzeti gondolatot: magyar csak magyar nyelven szóló tudomány és irodalom útján haladhat előre. Ezért írja meg matematikai munkáit, ezért agitál előszavaiban:

... Ami pedig a Magyarok szeméit fel-nyitotta, nem egyéb; hanem a mostan erőt-vett olvasás. Napjainkban a' kúrta tapasztalás.

Vajha mindeneket magyarul olvashatna a' Magyar. Anyai nyelven bé-köszöntt Igazságok hamar gyökeret verhetnek a termékeny Magyar szivben.

De mégsem mindenestül utánzó. Eredetisége nem a témában van, forrásaitól nem a meseszöveg, hanem munkáinak szelleme, a rendi nacionalizmus gondolatvilágának (mely az ő gondolatvilága is volt) kifejezése, továbbá a magyar történeti és néphagyomány felhasználása különbözteti meg, elsősorban pedig kemény, eredeti nyelve. Ezek, a sokszor lényeg-tulajdonságok már meglehetősen megváltoztatják a mesét is. Hogy nem mélyülnek eleven-erejű művészetté, az talán nem mindenestül Dugonics hibája. Az a kor, melyben él, eszmék, izlések kavargó harcát mutatja, nemcsak nálunk, hanem egész Európában. A Sturm und Drang korszakok eredményei inkább az utánuk jövő generációk munkáiba felszívódva válnak halhatatlanná. Így van ez Dugonics esetében is, kiről már többen elmondták, hogy a magyar romantika egyik jelentős előfutárja.

Alapjában véve azonban barokk ember, aki nem is akar mindenestül újat teremteni, hanem csak elrendezni, magasabb célokra felhasználni a már meglévőt. Bár tolla elsősorban nem az egyház szolgálatában áll, mégis azok közé az írók közé tartozik, akik tudják, hogy eredetiség csak egy van, az isteni igazságé. Ennek a gondolatnak többször kifejezést is ad. Trója veszedelmének ajánló levelében írja Gusztinyi püspöknek:

jól tudom: Tsudálkozni fognak némellyel Méltóságos Ur, Kegyelmes Uram, hogy én a Vers-Szerzőnek ezen leleményeivel Excellenciád eleiben jönni merészelettem, kinek minden gondolattya az Isten Anyaszentegyházának ékességében foglalatoskodik. Mert ugyan mi szövetsége lehet Trójának az

Ísten Városával? Sövény költeményeknek az örök igazsággal?

Tudja azt is, hogy ennek az örök igazságnak, az isteni gondviselésnek hirdetése beletartozik feladataiba. A *Szerecsenek* előszavában Beniczky Etelkát, kinek a könyvét ajánlja, többek között így szólítja meg:

...A-mi a hasznót illeti (erre pedig a költeményes eszek leg-fő-képpen vigyáznak: hogy csupa hivságos dolgot ne firkállyanak) tapasztalni fogod: hogy mind-azokat, a 'mik irva vannak, javadra fordíthatod: midőn az Istennek kegyességét, Könyörületességét, Jóságát és fő-képpen atyai gondviselését olvasod.

Centrális gondolata azonban már nem az Isten. Inkább az új vallás igényével fellépő nacionalizmus határozza meg, melyet még a barokk szemlélet alakít, de az új isten, a haza, csakhamar vetélytársa lesz annak, akiről régen énekeltek. Dugonics úgy a régi, mint az új gondolatnak szolgája, mögötte a csak alárendeltséget ismerő barokk kultúra áll. Ebben a világban az író sem lázadhat a tekintélyek ellen, szolgája ezeknek, a klasszikusoknak, akik törvényt jelentenek. Tudja, hogy az individuum feladata ezek megtartásában kimerül, hogy önmagát csak a meglévő, igazolt formák között fejezheti ki, és ezt mennél jobban meg tudja valósítani, annál jobban eléri azt az emberideált, melyet regényeiben rajzol.

* * *

Egy alapos philológiai kutatás bizonyára sok újat ad majd az előbb megrajzolt képhez, annyi azonban bizonyos, *hogy a népies-magyaros író még népiességében is európai jelenség, ép úgy, mint kortársainak jórésze.* Szemléletéből azonban korának sajátosan magyar elemei (rendi barokk) sem hiá-

nyoznak, sőt ezeknek egyik legérdekesebb kifejezője. Irodalmi eszméi az egyidejű európai áramlatokhoz viszonyítva ugyan »avult irodalmiságot« képviselnek, de ez az elmaradás a török hódoltság utáni században csaknem az egész magyar kultúrát jellemezte. Munkálkodása tulajdonképpen irodalmi fejlődésünk egy hézagát tölti be, *a barokk próza-regénynek nálunk ő az egyetlen jelentős képviselője*, — de tud a kezdődő preromantikáról is. Sok vonásával, de különösen Észak-kultuszával a magyar romantika, Vörösmarty és epikus társai felé mutat.

Felhasznált irodalom

- Prónai Antal: Dugonics András életrajza. Szeged. 1903.
 Szinnyei József: Dugonics András feljegyzései. Budapest. 1883.
 Reizner János: Szeged története. Szeged. 1900.
 Pap János: A piaristák Szegeden. Szeged. 1886.
 Endrődi Sándor: Dugonics András. (Abafi-féle Nemzeti Könyvtár. 18. kötet.)
 Thuróczy Emma: Dugonics és a klasszikusok. (Kézírtos doktori értekezés a szegedi Ferenc József Tud. Egy. bölcsészeti karához benyújtva.)
 Bibó István: Dugonics András. Népünk és Nyelvünk. 1933.
 Bertóthy Ilona: Dugonics és Barclay.
 Ruzsonyi Béla: Dugonics Etelkájáról. (Irodalomtörténet 1913:163.)
 Horváth János: Dugonics Csereijének forrása. EPHK. 1907:545.
 Farkas—Nagy: Dugonics Album. Szeged. 1876.
 Bartha József: Szeged Dugonics munkáiban. Szeged.
 Balanyi György: Dugonics emlékezete. Szeged. 1918.
 Lugosi Döme: A szegedi piaristák iskolajátékai.
 Lugosi Döme: A szegedi piarista-iskolajátékok színelőadásai.

- Jákó Károly: Fejezetek a magyarországi XVIII. századi latin epikából.
- Király György: A trójai háború régi irodalmunkban. (Irod-tört. Közl. 1917.)
- ✧ Lukinich: Barclay Argenisének magyar fordításához. EPHK. 1912:765.
- Békés: Argenis első magyar fordítója. U.o. 1922:58.
- Fejér Antal: Barklájus János Argenise... Eger. 1792.
- Horányi: Scriptores Piarum Scholarum... Budae 1809. Pars II. p 45.
- Rhode: Der griechische Roman und seine Vorläufer. Leipzig. 1900.
- Rajka: Heliodoros Aithiopikájának feldolgozásai a magyar irodalomban. Kolozsvár. 1917.
- Beöthy Zsolt: A magyar népprózai elbeszélés. Bp. 1887.
- Császár Elemér: A magyar regény története. Bp. 1922.
- Gunther Müller: Barockromane und Barockroman. (Literatur wissenschaftliches Jahrbuch der Görres-Gesellschaft. Freiburg i. B. IV. B.)
- Le Breton: Le roman au XVII. siècle. Paris Hachette. é. n.
- Neumann-Müller: Höfische Kultur. Halle 1929.
- ✧ Wölflin: Kunstgeschichtliche Grundbegriffe. 1915.
- Fritz Strich: Der lyrische Stil des XVII. Jahrhunderts. (Müncker - Festschrift. 1916.)
- ✧ Ermatinger: Barock und Rokoko in der deutschen Dichtung. 1926.
- ✧ Cyzarz: Deutsche Barockdichtung 1924.
- Zolnai Béla: Körmondát és tiráda. Bp. 1929. (Minerva könyvtár 20.)
- Zolnai Béla: Mikes. Budapest. 1929.
- Nagy László: Gyöngyösi és a barokk. Bp. 1928.
- Horváth János: Barokk ízlés irodalmunkban. (Napkelet 1924.)
- ✧ Szerb Antal: Udvari ember. Bp. 1927.
- Szerb Antal: Magyar preromantika. Bp. 1929.
- ✧ Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Bp. 1927.
- ✧ Farkas Gyula: A magyar romantika. Bp. 1928.

- Paul Van Tieghem: Le préromantisme. Paris. Rieder et Cie 1924.
- Paul Van Tieghem: La sensibilité et la passion dans le roman européen au XVIII. siècle. (Revue de littérature comparée 1925.)
- Mornet: Le romantisme en France au XVIII. siècle. Paris. é. n.
- Richard Batka: Altnordische Stoffe und Studien in Deutschland. Euphorion 1896. és 99.
- Saxo Grammaticus: Danorum regum historiae... etc. Paris. 1514.
- Halász Ignác: Sajnovics hatása a magyar költészetre. Budapesti Szemle 1880.
- v. Hoffmann—Wellenhof: Michael Denis. Innsbruck. 1881.
- Wurzbach: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich.
- Thienemann Tivadar: Irodalomtörténeti alapfogalmak. Bp. 1929.
- Váczy: Kazinczy Ferenc levelezése. Bp. 1890.
- Toldy: A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelenkorig. Pest. 1868.
- Beöthy: A magyar nemzeti irodalom története. Bp. 1919.
- Pintér Jenő magyar irodalomtörténete. IV. kötet. Bp. 1931.
- Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete.
- Bálint Sándor: Dugonics András ismeretlen munkája. Szépkönyvtár. VII: 50.
- ✦ Hóman—Szekfű: Magyar történet. VI. köt. Bp. é. n.

Névmutató

- Amyot 23
 Anonymus 30, 62,
 Balanyi György 9, 67
 Balassi 14
 Bálint Sándor 69
 Barclay 10, 19, 25—33,
 40, 41
 Báróczi 23
 Bartha József 9, 67
 Bartholomius 54
 Batka 54, 68
 Bayer József 7
 Beniczky Etelka 65
 Beöthy Zsolt 7, 19, 23,
 30, 68, 69
 Békés 27, 67
 Berthóty Ilona 27, 29,
 67
 Bessenyei György 19, 25
 Bibó István (id.) 21, 67
 Boér Sándor 27
 Cesarotti 55
 Cörver 11
 Cyzarz 41, 68
 Császár Elemér 7, 68
 Csokonai 5, 6, 9, 15
 Denis 46, 55, 56, 58
 Descartes 11
 Deseri Rudnyánszky 15
 Dusch 51
 Endrődi Sándor 13, 67
 Enyedi György 23
 Ermatinger 68
 Evans 53
 Faludi 12, 14, 46, 48
 Farkas Gyula 9, 25, 68
 Fejér Antal 27, 34, 67
 Fénélon 19
 Fiala 11
 Gerstenberg 55, 57
 Gleim 55
 Gulyás (és. Harsányi) 5
 Gusztinyi 13, 15, 64
 Gyöngyösi 18, 9, 11, 12,
 13, 15, 23, 34, 35, 46, 47
 Halász Ignác 52, 55, 68
 Haller 51
 Harsányi (lásd Gulyás)
 Heinrich Gusztáv 7
 Heliodoros 23
 Hell Miksa 52, 55, 56
 Herder 20, 46, 47, 53, 54, 56
 Hoffmann—Wellenhof 55, 68
 Hóman Bálint 69
 Homeros 17, 19, 20, 21, 26
 Horatius 14, 19, 20
 Horstley 58
 Horváth János 33, 40, 47,
 48, 67, 68
 Hriágjel 27
 Horányi 10, 67
 Jákó Károly 11, 67
 Kaiser 58
 Kazinczy 6, 9, 63, 69
 Kármán 45, 50
 Károlyi Antal gróf 13

- Király György 17, 67
 Klopstock 20
 Koricsányi 10
 Laszcy 33
 Leibniz 11
 Le Breton 68
 Lugosi Döme 9, 67
 Lukinich 27, 67
 Macpherson 53, 55
 Mallet 55, 58
 Martialis 10
 Meisner 51
 Metter 13
 Mikes 22
 Mornet 52, 54, 61, 68
 M. S. (Mérei Sándor) 5
 Müller (Gunter) 22, 27,
 41, 68
 Nagy László 47, 68
 Neumann (Hans) 27, 68
 Niczky 33
 Oertel 58
 Opitz 28
 Ovidius 10, 19
 Pálóczi Horváth Ádám
 26, 52
 Pap János 10, 67
 Pázmány 46, 48
 Percy 53
 Pintér Jenő 7, 30, 69
 Pray 56
 Prónai Antal 6, 9, 10,
 12, 13, 67
 Ráday 6
 Rajka László 23, 68
 Reizner 10, 67
 Révai Miklós 46
 Rhode 22, 67
 Rosenius 54
 Rousseau 39, 50
 Ruzsonyi Béla 29, 67
 Sajnovics 53
 Saxo Grammaticus 53, 56,
 58, 68
 Scaliger 20
 Scheffer 21, 53, 55, 56
 Shieringham 54
 Sik Sándor 41
 Smith (Charlotte) 58
 Sternhain 51
 Strich (Fritz) 68
 Szekfű Gyula 8, 11, 30,
 32, 69
 Szerb Antal 7, 8, 50, 51, 68
 Szinnyei József ifj. 6,
 9, 20, 32, 67
 Tacitus 55
 Tapolcsányi Gergely 13
 Thienemann Tivadar 5, 19,
 61, 69
 Thúröczy Emma 17, 20, 21, 67
 Toldi Ferenc 6
 Van Tieghem 20, 52, 53, 54, 61, 68
 Váczy 6, 68
 Veiland 51
 Vergilius 17, 18, 20, 26
 Vitkovics 5
 Voltaire 58, 66
 Wieland 55, 57
 Wormius 54
 Wölflin 68
 Wurzbach 56, 69
 Zolnai Béla 22, 41, 49,
 50, 58, 68
 Zrinyi 18, 14

Tartalommutató :

	Oldal
<i>Bevezetés</i>	5
<i>Izlésének kialakulása</i>	9
<i>Eposz és regény között.</i>	17
<i>Etelka : a rendi barokkot kifejező államregény</i>	25
<i>Etelka után</i>	37
<i>Stílus</i>	41
<i>Barokk és preromantika</i>	50
<i>Dugonics eredetisége</i>	60
<i>Felhasznált irodalom</i>	66
<i>Névmutató</i>	69

XA 13810

Életrajz

Tordán születtem, 1911 október 12-én. Középiskoláimat a baróti és sepsiszentgyörgyi református gimnáziumban, majd az egri és szegedi állami reáliskolában végeztem. Ezekután a szegedi Ferenc József-Tudományegyetemre íratkoztam be, melynek bölcsészettudományi karán elsősorban magyar, francia és összehasonlító irodalomtörténeti előadásokat hallgattam. 1931 nyarán a besançoni egyetem nyári tanfolyamán vettem részt. 1932 májusában magyar és francia szakcsoportból középiskolai tanári alapvizsgát tettem. Publikációm: *Juhász Gyula* (tanulmány). Szeged, 1933. 63.o.